

CENTRE INTERUNIVERSITAIRE
D'HISTOIRE CONTEMPORAINE

INTERUNIVERSITAIR CENTRUM
VOOR HEDENDAAGSE GESCHIEDENIS

Cahiers 7 Bijdragen

W. THEUNS

DE ORGANIEKE WET
OP HET MIDDELBAAR ONDERWIJS
(1 juni 1850)
EN DE CONVENTIE VAN ANTWERPEN

1959

ÉDITIONS NAUWELAERTS
LEUVEN-LOUVAIN

BÉATRICE-NAUWELAERTS
PARIS

COMITÉ DIRECTEUR
DU CENTRE
INTERUNIVERSITAIRE D'HISTOIRE CONTEMPORAINE

BESTUURSCOMITÉ VAN HET
INTERUNIVERSITAIR CENTRUM VOOR
HEDENDAAGSE GESCHIEDENIS

G. JACQUEMYS, Université Libre de Bruxelles, président.

R. DEMOULIN, Université de Liège.

H. HAAG, Université de Louvain.

J. DHONDT, Universiteit Gent, secretaris-penningmeester.

DE ORGANIEKE WET
OP HET MIDDELBAAR ONDERWIJS (1 JUNI 1850)
EN DE CONVENTIE VAN ANTWERPEN (1)

W. THEUNS

I. — ALGEMENE BESCHOUWINGEN

Het M. O. heeft bijna twintig jaar lang op zijn eerste organieke wet moeten wachten, en dit kan licht de indruk verwekken als zouden de tijdgenoten het voor minder belangrijk hebben aangezien dan de twee andere graden van het openbaar onderwijs (2). Niets is nochtans minder waar. Indien de kwestie door iedere regering steeds uitgesteld was geworden, is dit o. a. te verklaren doordat een botsing tussen het burgerlijk en het kerkelijk gezag zo moeilijk te vermijden was omdat enerzijds de clerus in het M. O. reeds een zo groot aandeel had, en anderzijds de liberalen dit onderwijs van primordiaal belang achtten (3).

Men zou natuurlijk voorafgaandelijk kunnen opwerpen dat een minnelijke overeenkomst als deze welke in 1842 voor het L. O. bereikt was, ook voor het M. O. mogelijk ware geweest, en dat de gevaarlijke klip waartegen de homogeen liberale regering van 1850 is gestoten praktisch dezelfde was als die welke minister Nothomb in 1842, bij de wet op het L. O., zo prachtig omzeild had, namelijk zich de medewerking van de clerus verzekeren en hun aktie waar-

---

(1) Tweede paragraaf van het derde hoofdstuk uit : „HET ONDERWIJSPROBLEEM ALS FAKTOR IN HET BELGISCH POLITIEK LEVEN (1830-1878)”, licentiaatsverhandeling in 1955 te Gent voorgedragen door W. THEUNS.

(2) De eerste organieke wet op het H. O. dateert van 27 sept. 1835, en deze op het L. O. van 23 sept. 1842.

(3) Reeds op 11 augustus 1835, naar aanleiding van de organisatie van het H. O., hoorde men Ch. Rogier verklaren : „Je ne pense pas que le gouvernement renonce à établir l'instruction moyenne sur des bases aussi larges que l'instruction universitaire.” (Discussion de la loi sur l'enseignement supérieur du 27 sept. 1835. Bruxelles, Th. Lesigne, 1844, p. 174.)

borgen en sanctioneren, zonder dat dit voor de meerderheid der liberalen ongrondwettelijk scheen (4).

Het ligt om zo te zeggen voor de hand als verklaring voor de geheel andere stellingname in 1850, de verkiezingen van 1843, 1845, vooral 1847 en het Liberaal Congres aan te halen, omdat met de aanzienlijke numerieke aangroei van de liberale opinie in het parlement, vanzelfsprekend ook hun aanspraken waren toegenomen. De conclusie van deze hele redenering zou dan zijn dat, moest een wet op het M. O. vóór het liberaal congres ter stemming zijn gebracht, er helemaal geen of slechts een gering conflict zou zijn geweest omdat de liberalen vrede zouden genomen hebben met een regeling gelijkwaardig aan die voor het L. O.

Alhoewel deze hypothese zeker niet van alle grond ontbloomt is, menen we toch dat nog andere en zelfs voornamere redenen dan de louter numerieke aangroei van de liberale opinie en haar consolidering tot politieke partij, de zo hardnekkige en zoveel radicalere houding der liberalen in 1850 inzake de interventie van de clerus dienen te verklaren. Essentieel dunkt ons immers het feit dat de tijdgenoten, en in de eerste plaats de liberalen, middelbaar en lager onderwijs op een geheel andere voet plaatsten en zelfs veel meer dan wij dit thans geneigd zijn te doen. Men moet er inderdaad rekening mee houden dat de liberale parlementsleden van 1850 bij uitstek de verkozenen zijn van een hogere burgerij (5), die weliswaar het sociaal nut inzag van breed opgevat L. O., maar anderzijds van het M. O. toch iets heel anders verwachtte dan van die duizenden doorgaans pover behokte dorpsscholen en te weinig talrijke stadsschooltjes waar het „vulgum pecus” zijn elementaire kennis ging opdoen (6).

---

(4) Men vergelijkte :

ART. 6 VAN DE WET OP HET L. O. (1842) : „L'instruction primaire comprend nécessairement l'enseignement de la religion et de la morale... L'enseignement de la religion et de la morale est donné sous la direction des ministres du culte professé par la majorité des élèves de l'école. Les enfants qui n'appartiennent pas à la communion religieuse en majorité dans l'école, seront dispensés d'assister à cet enseignement.”

ART. 8 VAN DE WET OP HET M. O. (1850) : „L'instruction moyenne comprend l'enseignement religieux. Les ministres des cultes seront invités à donner ou à surveiller cet enseignement dans les établissements soumis au régime de la présente loi. Ils seront aussi invités à communiquer au conseil de perfectionnement leurs observations concernant l'enseignement religieux.”

(5) Ook de tijdgenoten waren zich hiervan welbewust : „Depuis notre émancipation, la bourgeoisie a été la grande pépinière de nos hommes politiques... C'est là un des caractères du XIXe siècle.” A. ADNET : *Histoire du parlement belge (1847-1858)*, Brux., 1862, p. 74.)

(6) Vaak vindt men in de gelijktijdige teksten de term „enseignement populaire” gebruikt voor „enseignement primaire”.

Immers, uit het M. O. moesten in de allereerste plaats de leerlingen komen, bestemd om de bestuurlijke kaders van het land te vullen, alsmede de toekomstige universitaires, dwz advocaten, geneesheren, professoren... parlementairen.

Het M. O., uit die hoek bekeken, leidde — en zeker in de eerste twee-derden van de 19de eeuw — veel meer dan het L. O. naar politieke debatten en -bekommernis (7).

Die liberale burgerij van het midden van de 19de eeuw was tevens wellicht voor overgrote meerderheid gelovig (zij het dan ook misschien naar een vaag deïsme toe) en dit verklaart dat ze het goedkeurde en voor wenselijk achtte dat godsdienst op het programma voorkwam, zowel van M. O. als van L. O., en dat het gegeven werd met alle waarborgen van degelijkheid, dwz door de bedienaars van de eredienst zelf. Maar die liberale burgerij kon niet dulden dat deze godsdienstige vorming der jeugd zou geschieden ten koste van een gedeeld openbaar gezag, dwz dat de kerkelijke overheid zich tot een „macht-in-de-Staat” zou constitueren en nog veel minder dat dit zou bekrachtigd worden in een onderwijswet op het M. O. dat precies van zo eminent belang geacht werd voor de toekomst van de Staat en het publiek gezag.

De hevige incidenten naar aanleiding van het reglement tot regeling van het godsdienstonderwijs, door de Theux in 1846 uitgevaardigd, en dat van de openbare lagere scholen practisch confessionele scholen had gemaakt, versterkten ongetwijfeld het wantrouwen dat de radicale liberalen koesterden t. o. v. de inmenging van de clerus in het M. O.

Dat dit verschil in houding tegenover de interventie van de clerus in het L. O. en M. O. echter vooraf bestond en in de grond weinig te maken heeft met het liberaal congres van 1846, blijkt uit de onderwijswetgeving van vóór 1830 (8). Reeds de Oostenrijkse, Franse en Hollandse gezagvoerders hebben ingezien — en dat was

---

(7) Ook in de Hollandse tijd, toen de schoolstrijd in hoofdzaak liep om de maatregelen van 1824-'25 die het M. O. troffen, was dit zeer duidelijk. Cf. A. DECHAMPS : „La question de liberté d'enseignement prit naissance chez nous à l'occasion des arrêtés du roi Guillaume de 1825.” (*Revue générale*, 1869, 5de Jg, d. I, pp. 4-5.)

Het belang dat de liberalen uit het midden van de 19de eeuw aan het M. O. toekenden, vindt men op zeer typische wijze verwoord bij ADNET, liberaal advocaat aan het Hof van Beroep te Brussel, in zijn hoger geciteerd werk over het Belgisch parlement, p. 95.)

(8) Vooral de wet van 11 floréal An X, die voor het L. O. geen beperkende maatregelen stipuleerde (art. 1), maar daartegenover het M. O. streng aan het centraal gezag onderwierp : Tit. III, art. 8. (RONDONNEAU : *Collection des Lois françaises*, d. VI, pp. 1-11.)

trouwens nogal in het oog springend — dat de voor het openbaar gezag schadelijk geachte onderwijsbedrijvigheid van de clerus niet zozeer te zoeken was in het feit dat de dorpspastoors hun parochiaantjes de catechismus en de Bijbelse Geschiedenis aanleerden, doch wel in de overtalrijke en drukbevolkte jezuietencolleges, bisschoppelijke seminaries en talloze colleges van diverse religieuze orden. Hier werden immers de burgers gevormd die later geroepen zouden zijn openbare ambten te bekleden en, althans na 1815, misschien zelfs hun opinie over het regeringsbeleid konden laten horen in het parlement.

Indien er sinds het begin der hedendaagse periode meer dan ooit te voren schoolstrijd heerst tussen het openbaar en het kerkelijk gezag, dan dient men dit naar onze mening zo op te vatten, dat dit conflict aanvankelijk het Hoger onderwijs betrof :

- 1786 : Algemeen Seminarie te Leuven.
- 1808 : „Université de France” met staatsmonopolie.
- 1816 : Oprichting van drie Staatsuniversiteiten in de zuidelijke provincies van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden.
- 1825 : Collegium Philosophicum met verbod in het buitenland hogere studies te doen.

Reeds vrij spoedig, in een tweede stadium, werd het middelbaar onderwijs daarbij betrokken :

- 1808-'09 : maatregelen tegen de Jezuiten en de kleine seminaries van de bisschoppen.
- 1824-'25 : onderwijsakte geveegd van religieuzen en maatregelen tegen de vrije colleges.
- 1826 : Congregatie der „Broeders van de Christelijke Doctrine” opgeheven en hun (talrijke) instellingen gesloten.

Pas in een veel latere periode (ca 1860-1878) zou de strijd culmineren om het L. O. Zonder te willen beweren dat het conflict niet vaak de drie graden van het openbaar onderwijs te zamen omvatte, is het toch wel treffend hoe in een eerste tijdsbestek — van ca 1834 tot 1844 — in ons parlement vooral het H. O. op de dagorde stond, en hoe van ca 1845 tot 1857 het M. O. in alle onderwijsdiscussies domineerde, terwijl tenslotte sindsdien het L. O. in het brandpunt

der politieke belangstelling kwam : 1863, 1866, 1868, 1878, 1884, 1914, enz...

Neemt men deze evolutie niet aan, dan wordt het onmogelijk te verklaren waarom onze onderwijswetgeving van boven naar onder dwz van H. O. naar L. O. is tot stand gekomen.

Laten we na deze meer algemene beschouwingen thans overgaan tot een systematische behandeling van vier zich hier opdringende vragen :

1. In welke toestand verkeerde het M. O. van 1830 tot 1850?
2. Welke maatregelen werden door katholieken en liberalen voorgestaan gedurende die periode?
3. Hoe kwam de organieke wet van 1850 tot stand?
4. Welke moeilijkheden ondervond de regering bij de eerste jaren van haar uitvoering?

II. — DE TOESTAND VAN HET M. O. VAN 1830 TOT 1850

Na de centrale scholen van het Oostenrijks regime waren de Franse Lycea gekomen, die slechts een twijfelachtig sukses hadden gekend. Het Hollands bewind had de Koninklijke Athenea en de lagere modelscholen ingesteld, buitengewoon belangrijk omdat ze — althans ten dele — na de omwenteling waren blijven voortbestaan en samen met een reeks gemeentelijke colleges het enige M. O. van overheidswege vormden. De gemeentelijke colleges waren onmiddellijk na 1830 onder zeer sterke druk en invloed van het episcopaat gekomen (9), want in de meeste gevallen had het gemeentebestuur zich tot de gezaghebbende bisschop gewend om een priester te bekomen, belast met het godsdienstonderricht. De basis van overeenkomst was daartoe in de meeste gevallen dat aan het hoofd van het college een geestelijke kwam staan die de instelling besturen zou en de leraars zowel als de leerboeken kiezen (10). Bijzonder in de beide Vlaanderen was het hele M. O., slechts drie instellingen uitgezonderd, aldus in handen van de clerus geraakt. Mgr Delebecque (Brugge) kon in september 1839 aan aartsbisschop Sterckx schrijven dat de gemeentelijke overheid in zijn bisdom bij de benoeming en afzetting der leraars helemaal niet meer tussenbeide kwam (11).

Aan de vooravond van de parlementaire discussies om de wet op het M. O. was de toestand zo, dat 24 instellingen voor M. O. staatssubsidies genoten en dus onder officiële inspectie stonden

---

(9) Het ministerieel rapport over de toestand van het M. O. door Minister Rogier op 20 juni 1849 aan de Kamer voorgelegd, geeft een overzicht van de transacties sinds 1830 tussen de clerus en de gemeentebesturen, betreffende de afstand van rechten (p. IV-XIII).

(10) Dit was o. m. het geval te :

Veurne en Edingen in 1831

Tielt in 1839

Binche, Mechelen, Diest, Zinnik in 1840

Tienen in 1841

Oostende in 1842

Lier in 1844

Geel, Herentals, Westerlo, Doornik in 1845.

(Rapport ministériel, E. M., 20 juin 1849, pp. VI-XIII; en eveneens A. SIMON : *Le cardinal Sterckx et son temps*. Wetteren, 1950, d. I, pp. 433-435, naar bisschoppelijke gegevens.)

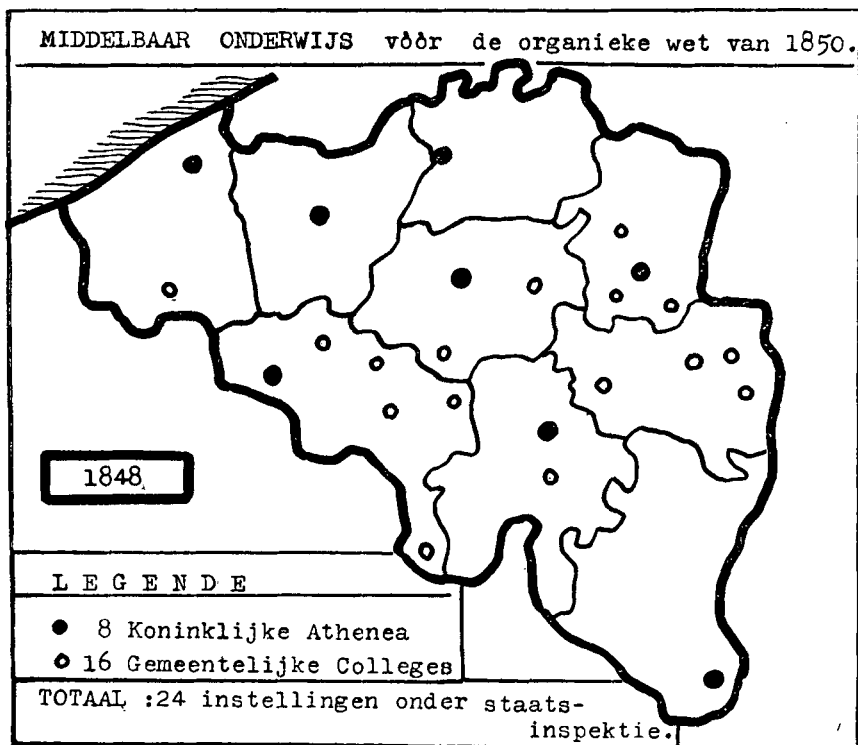
(11) Brief van 30 sept. 1839 (SIMON, A. : *op. cit.*, p. 434).

(1848), terwijl er minstens 53 instellingen voor M. O. bestonden, absoluut onafhankelijk van het openbaar gezag (12).

Ter verduidelijking hebben we dit op kaart gebracht volgens volgende gegevens (13) :

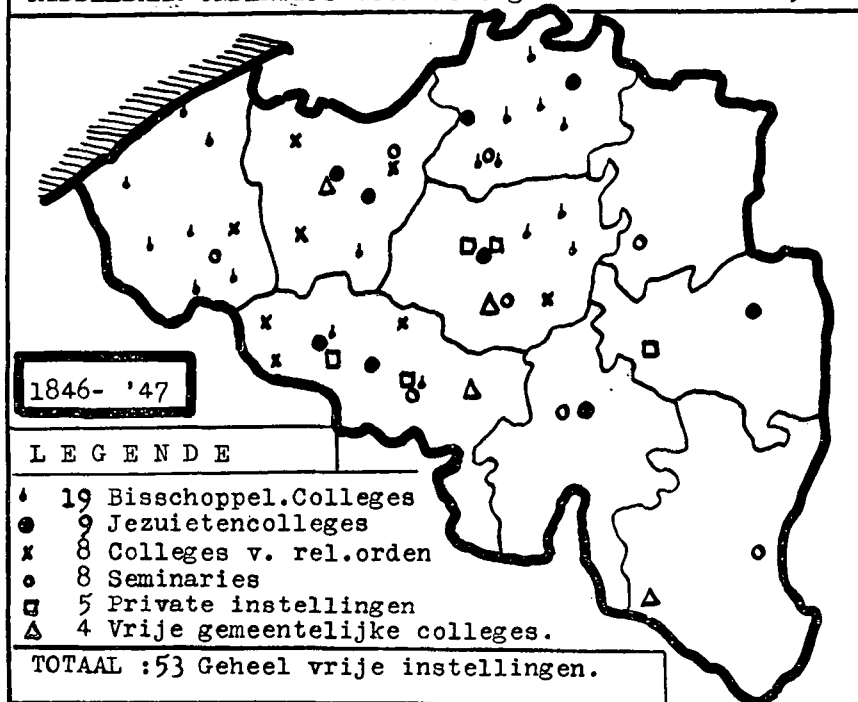
M. O.-Instellingen vóór de organieke wet van 1850

(12) Ministerieel Rapport van 1849, pp. 312-315.

(13) Ibidem. De statistische gegevens voor het M. O. zijn veel minder volledig dan voor het H. O. en L. O. Het aantal vrije instellingen voor M. O., dat — naar alles laat vermoeden — reeds in de eerste jaren onzer onafhankelijkheid aanzienlijke proporties moet hebben aangenomen, is maar eerst met enige nauwkeurigheid vastgesteld in 1875. Alle voorgaande statistieken van officiële zijde opgesteld waren onvolledig. (Cf. J. SAUVEUR : *Statistique générale de l'instruction publique en Belgique (1831-1873)*, Brux., 1880, inleiding, p. CXXXIII).

MIDDELBAAR ONDERWIJS vóór de organieke wet van 1850.

I. In 1848 stonden 24 instellingen onder staatsinspectie :

1. 8 Koninklijke Athenea : Antwerpen, Brugge, Doornik, Aarlen, Brussel, Gent, Hasselt, Namen.
2. 16 Gemeentelijke Colleges : Aat, Bergen, Beringen, Charleroi, Chimay, Dinant, Herve, Hoi, Ieper, Luik, Nijvel, Sint-Truiden, Tienen, Tongeren, Verviers, Zinnik.

II. In 1846-'47 waren er 53 geheel vrije M. O.-instellingen (14) :

- 1) 19 Bisschoppelijke Colleges :
  - a) 8 aartsbisschoppelijke : Aarschot, Diest, Geel, Herentals, Hoogstraten, Lier, Mechelen (College + Handelsschool).

(14) Dit dient als een minimum beschouwd te worden. Indien aan deze cijfers slechts een relatieve waarde moet gehecht worden zijn ze niettemin belangrijk, omdat ze de enige

- b) 11 bisschoppelijke : Aat, Binche, Brugge, Geraardsbergen, Ieper, Kortrijk, Menen, Oostende, Poperingen, Veurne en Leuven (onder het gezag van de R. K. universiteit).
- 2) 9 Jezuietencolleges :
 Aalst (1831), Antwerpen (1840), Brussel (1835), Brugelette (Henegouwen), Doornik (1839), Gent (1833), Luik (1838), Namen (1831), Turnhout (1845).
- 3) 8 Colleges van andere religieuze orden :
 Dendermonde (Congreg. van O. L. Vrouw).
 Eeklo (idem).
 Edingen (Pères des Sacrés-Cœurs).
 Kain (Heneg.) (Congrég. de la Sainte-Union).
 Oudenaarde (Congreg. van O. L. Vrouw).
 Rumes (Heneg.) (Congrég. de la Sainte-Union).
 Tielt (Recolletten).
 Tienen (Jozefieten).
- 4) 8 seminaries :
 a) 1 aartsbisschoppelijk seminarie te Mechelen;
 b) 7 kleine seminaries : Bastogne, Bonne-Espérance, Floreffe, Neerwaver, Roeselare, Sint-Niklaas, Sint-Truiden.
- 5) privaatinstellingen :
 Bergen, Hoei, Leuze, Molenbeek, Sint-Joost-ten-Node.

---

ons bekende en bruikbare minimumgrens van het geheel vrij onderwijs van secundaire graad aangeven, vermits het leerlingenaantal der niet-geïnspecteerde scholen voor M. O. ons totaal onbekend is, althans voor de behandelde periode. De aandacht weze er hier nogmaals op gevestigd dat gedurende de eerste halve eeuw van onze onafhankelijkheid er geen enkele officiële noch gepatroneerde middelbare school bestond voor meisjes.

6) vrije Gemeentelijke Colleges (zonder staats-subsidies) :

Bouillon, Gent (Atheneum) (15), Jumet, Waver (handels-school).

Wat de kwaliteit der leraars, het onderwezen programma en het leerlingenaantal betreft, stonden onder de vrije instellingen de Jezuïetencolleges stellig aan de spits (16).

Onder de M. O.-instellingen met staatsubsidies en officiële inspectie waren er 7 met meer dan 200 leerlingen (17), waaronder de door het episcopaat veroordeelde Athenea van Brussel en Gent, en het College van Luik, waarvoor een akkoord tussen stadsbestuur en bisschop Van Bommel ook niet mogelijk bleek (18).

Verder waren er onder de aanzienlijkste officiële instellingen de Athenea van Antwerpen en Doornik, waar sinds 1837-'38 de moeilijkheden met de kerkelijke autoriteiten constant waren (19).

Men ziet dus dat het precies de drukst bevolkte staatscholen waren die met de clerus in conflict kwamen. Gaat men daarentegen de samenstelling van het lerarencorps der kleinere gemeentelijke colleges onder staatstoezicht na, dan blijken ze uitgesproken katholiek. De verhouding tussen geestelijke- en lekenleraars in enkele van deze colleges was immers de volgende (20) :

Jaar 1848 — Gemeentelijk College van :

	geestelijken	lekenleraars
Zinnik	8	4
Herve	10	0
Beringen	6	5
Sint-Truiden	7	2
Dinant	7	8

(15) De ministeriële circulaire van 31 maart 1841 bepaalde dat de Staat het recht had de gesubsidieerde instellingen te inspecteren, er een wedstrijd in te richten en hun inkomsten en uitgaven goed te keuren. Alleen de gemeenteraad van Gent weigerde zich hieraan te onderwerpen. Zes jaar later herriep de gemeenteraad haar besluit dat het Atheneum tot vrije instelling had geproclameerd. Het besluit van 3 november 1847 gaf het atheneum zijn subsidies weer en herstelde er de staatsinspectie. Deze omstandigheid verklaart waarom het atheneum van Gent tweemaal in de statistiek werd opgenomen : in 1846 bij de vrije-, in 1848 bij de officiële instellingen. (Rapport op het M. O., 1849, pp. 366-367.)

(16) Dit is ook de mening van MÉLOT, A. : *L'enseignement en Belgique depuis 1830* (d. III van *Histoire de la Belgique contemporaine* (1830-1914), Brux., 1930, p. 31).

(17) Cf. SAUVEUR, J. : *op. cit.*, pp. 134-137 (Titel XIV, III, Hoofdstuk II, 2e Sectie).

(18) SIMON, A. : *op. cit.*, d. I, p. 435.

(19) *Ibidem*, pp. 439, 435.

(20) Rapport op het M. O., 1849 (minister Rogier), pp. 366-367.

Men ziet dus dat men de M. O.-instellingen onder staats-inspectie, wat betreft de religieuze geest, zeker niet tegenover de vrije Colleges moet stellen : ook in het gemeentelijk onderwijs met Rijkssubsidies had de clerus een buitengewone invloed. Het Atheneum van Namen werd ten anderen eveneens door een geestelijke geleid, zoals ook de beide Rijksnormaalscholen, voorzien in de wet van 1842 (21).

---

(21) SIMON, A. : *op. cit.*, d. I, p. 435 voor wat betreft het atheneum van Namen. De beide Staatsnormaalscholen, voorzien bij art. 35 van de wet van 1842 op het L. O., werden georganiseerd door K. B. van 10 april, 11 en 20 november 1843. (GREYSON, E. : *L'enseignement public en Belgique. Aperçu historique et exposé de la législation*; d. II : *Enseignement moyen*, p. 38.)

Tekst van deze K. B. in het *Bulletin administratif du Ministère de l'Intérieur*, Serie 1, d. VI, pp. 317-319.

III. — KATHOLIEKE EN LIBERALE PRINCIPES (1830-1850)

Vooral aartsbisschop Sterckx heeft — meer dan de andere bisschoppen — akkoorden gesloten met de gemeentebesturen van zijn bisdom voor de bestaande colleges. Niet altijd verliep dit van een leien dakje, zoals bijv. te Mechelen zelf, waar de moeilijkheden duurden tot 1840 vooraleer de bestendige deputatie bezweek voor de eis van Sterckx de leraars te benoemen en af te zetten (22).

Te Doornik had Mgr Labis een tekst van conventie opgesteld (23), die uiteindelijk door het stadsbestuur was aanvaard op 30 mei 1845. Doordat hij de clerus een zo ruime interventie toekende, zou hij achteraf door de bisschoppen als antecedent gebruikt worden bij de discussie om de wet (24).

Niettegenstaande het regime van absolute onderwijsvrijheid sinds 1830 — met slechts zeer geringe staatsuitgaven voor het ganse M. O. (25) — de geestelijkheid had toegelaten een geweldige onderwijsbedrijvigheid speciaal op dit terrein te ontplooiën, was een definitieve regeling bij wet, ook voor dit onderwijs voor hen wenselijk. Immers, de conventies met de gemeentebesturen dienden bestendig hernieuwd te worden en de uitslag hiervan hing uiteraard af van de samenstelling van de gemeenteraad. Op vele plaatsen — o. m. te Dinant, Edingen, Brussel, Ieper, Mechelen, Nijvel en Doornik —

---

(22) Op 18 april 1840 besloot de gemeenteraad van Mechelen haar college volledig in handen van de aartsbisschop te geven. Op 25 juli 1840 besliste de Bestendige Deputatie echter dat het de gemeenteraad niet toegestaan was haar recht op het benoemen der leraars af te staan. Op 1 augustus 1840 moest de B. Deputatie goedkeuren dat de gemeenteraad van Mechelen het college bleef subsidiëren, doch niet meer onder de naam van „Gemeentelijk College”. De aartsbisschop had alle rechten verworven. (Ministerieel Rapport op het M. O., 1849, pp. IV-V.)

(23) Labis aan Sterckx, 5 juli 1838. (SIMON, A. : *op. cit.*, d. I, p. 434.)

(24) Artikel 2 van de Conventie bepaalde :

„En cas de nomination d'un professeur nouveau, la liste des candidats, formée par la commission de l'athénée en exécution de la résolution du 21 mai 1841, sera soumise à l'ordinaire du diocèse qui, s'il existe des motifs graves, religieux ou moraux, à la charge des candidats, en fera l'objet d'observations auxquelles l'administration sera tenue de faire droit.”

(Rapport op het M. O., 1849, p. IX.)

(25) Op 10 jaar tijd (1831-'40) besteedde de Staat aan het M. O. amper 1.170.568 F, tegenover 2.511.829 F voor het L. O. en 4.913.832 F voor het H. O. (cf. SAUVEUR, J. : *op. cit.*, pp. 96-97) (Tableau XXV).

waren er periodiek moeilijkheden (26). De eis van de bisschoppen, die haast uitsluitend het recht van benoeming en afzetting der leraars betrof, leidde te Brussel en te Gent zelfs tot een breuk in de samenwerking (27). Een gezamenlijke oplossing leek de katholieken des te meer gewenst, daar verscheidene gemeentelijke colleges zich uit de greep van het episcopaat trachtten los te werken en de regering op haar beurt reeds gepoogd had haar centraliserende aktie, door het intrekken van subsidies, te laten voelen voor sommige colleges, die een voor de clerus al te voordelige conventie hadden gesloten (28).

Reeds vanaf 1834 was Sterckx voorstander van een organieke wet (29). Ook bisschop Van Bommel (Luik) deelde deze mening in 1839 :

„Les bonnes petites villes, où on nous a confié l'instruction religieuse, nous continueront leur confiance et dans les grandes villes, grâce à une loi nous pourrions ressaisir quelque influence.” (30)

Wat nu de liberalen betrof is het evident dat ze over de gang van zaken hoogst mistevreden waren en door een organieke wet zo haast mogelijk de verregaande aanspraken van de geestelijkheid wensten in te dijken en tevens een ruimer Rijksmiddelbaar onderwijs te organiseren. Het feit dat de gemeenten het staatstoezicht konden ontduiken door eenvoudig hun gemeentelijk college af te schaffen en het als bisschoppelijk college te doen herrijzen en zelf te subsidiëren (zoals te Mechelen in 1840 en te Lier in 1844 gebeurd was) mishaaide de liberalen ten zeerste. Onder het eerste homogeen liberaal kabinet (Lebeau-Rogier, 1840-'41) begon dan ook een eerste reeks ernstige politieke wrijvingen om het M. O. Zoals meestal het geval was diende de discussie van het jaarlijks budget voor de (katholieke) oppositie tot aanleiding om het ministerie inzake zijn onderwijspolitiek aan te vallen (26-27 februari 1841). Opmerkenswaardig is hoe het M. O.

---

(26) SIMON, A. : *op. cit.*, d. I, p. 440, en tevens *Rapport op het M. O.*, 1849, pp. IV-XIII.

(27) SIMON, A. : *op. cit.*, d. I, p. 440.

(28) Te Antwerpen in 1845, bij het verlenen van subsidies, eiste de regering Van de Weyer tussenkomst op in de benoeming der leraars van het atheneum. Hetzelfde was enkele jaren tevoren gebeurd met het college van Chimay. (Cf. Kamerdebat van 16 januari 1846 : HYMANS, L. : *Histoire parlementaire de la Belgique* (1830-'80), d. II, p. 459.)

(29) SIMON, A. : *op. cit.*, d. I, p. 442.

(30) *Ibidem*, p. 443.

voor het eerst hierbij voor een ruim deel betrokken werd. Men verweet inderdaad het kabinet (31) :

- 1° homogeen te zijn;
- 2° een prijskamp tussen de middelbare staatsinstellingen te hebben ingericht (32);
- 3° op kosten van de schatkist het vrij onderwijs een schadelijke concurrentie te berokkenen;
- 4° het godsdienstonderricht van het programma van L. O. en M. O. te willen schrappen.

Wat er ook van zij, het eerder kort intermezzo dat het homogeen liberaal kabinet te midden der nog unionistische ministeries vormde (18 april 1840 tot 13 april 1841) had een beslist nieuwe onderwijs-politiek ingeluid. Dit bleek onbetwistbaar uit drie feiten (33) :

1. De circulaire van 26 mei 1840, die om inlichtingen verzocht omtrent de toestand van de athenea en de gesubsidieerde colleges, wat betreft :
  - a) het verstrekte onderwijsprogramma;
  - b) het beheer der instelling;
  - c) de financiële toestand.Uit dit ministerieel rondschrjven kan men alleszins afleiden dat de regering, niettegenstaande de jaarlijks toegekende subsidies, nog volkomen oningelicht was, zelfs voor de officiële instellingen, over de meest essentiële zaken. Hiermee gaf Rogier echter duidelijk zijn intenties te kennen de onderwijsorganisatie van de tweede graad aan te vatten.
2. De circulaire van 4 juli 1840 eiste voor het openbaar gezag weer het recht op de gesubsidieerde M. O.-instellingen te inspecteren. De jaarlijks ingestelde prijskamp en zijn resultaten waren tevens middel om het niveau van de studies te meten.

---

(31) HYMANS, L. : *H. P.*, d. II, p. 27/2.

(32) Ten onrechte meent SIMON, A. (*Le cardinal Sterckx*, d. I, p. 443) dat het minister Nothomb was die de wedstrijd invoerde. Het was echter de circulaire van 4 juli 1840, van minister Rogier. De bisschoppen stonden over het algemeen weigerig tegenover de deelname van hun colleges aan de officiële prijskampen. Volgens hen kon het het begin zijn van een gevaarlijke staatsinmenging in gans het onderwijs. Sterckx aarzelde en Van Bommel (Luik) meende een onderscheid te moeten maken tussen gesubsidieerde en geheel vrije colleges. (Van Bommel aan Sterckx, 12 mei 1841 : SIMON, A. : *op. cit.*, d. I, p. 444).

(33) Rapport op het M. O., 1849, pp. XL en XLI.

3. De circulaire van 31 maart 1841 verbond weer, voor het eerst sinds 1830, zekere voorwaarden aan het verlenen van de staatssubsidies. Dit werd door de volgende regeringen behouden en zelfs nog uitgebreid.

De vorst, in zijn troonrede van 9 november 1841, kondigde een eerste gedetailleerd officieel verslag aan zowel over het L. O. als over het M. O., met de bedoeling de aanstaande debatten voor te lichten (34). De intentie van het nieuwe ministerie (Nothomb) was dus eveneens de organisatie van de beide graden van openbaar onderwijs, organisatie die sinds 1834 gepland was (project Rogier, Titels I en II), aan te vatten.

Dat het L. O. daarbij, zoals trouwens in de troonrede gevraagd was, de voorrang heeft gekregen, spruit voort uit het klaarblijkelijke feit dat er voor het L. O. nog het meest te verrichten viel. Zo sterk voelden de katholieken zich reeds in september 1833 inzake M. O., dat voorgesteld werd de subsidies voor het jaar 1834 aan de athenea gewoonweg af te schaffen (35). Deze extreme opvatting van de onderwijsvrijheid vond echter geen voldoende bijval en werd van liberale zijde fel bestreden.

Jaarlijks, bij de bespreking van het onderwijsbudget, eisten de liberalen verhoging van kredieten (36) wat tot chronische discussies leidde. Bijzonder gekleurd werden die debatten vooral vanaf 1841, toen de progressistische liberalen aan de regeringssubsidies ten voordele van de bisschoppelijke colleges meer uitgebreide staatscontrole en meer ingrijpende inspectie wilden koppelen (37).

---

(34) HYMANS, L. : *H. P.*, d. II, p. 71.

(35) Rapport van de Centrale Sectie op het onderwijsbudget. (HYMANS, L. : *H. P.*, d. I, p. 147.)

Ook bij de bespreking van het onderwijsbudget in december 1838 was er in de Kamer een katholiek parlamentslid (De Langhe) die meende dat de Staat het M. O. niet moest subsidiëren, „à moins de circonstances toutes spéciales”. Hij verwierp de toen voorgestelde begroting „afin de protester contre l'augmentation constante des dépenses.” (HYMANS, L. : *H. P.*, d. I, p. 677/2 en 678/1.)

(36) De Kamerzitting van 12 maart 1836 was in dat opzicht typisch : de Centrale Sectie stelde voor de vacant zijnde plaatsen van inspecteurs M. O. af te schaffen. I. egrulle (katholiek) wilde de Staat inzake M. O. geen ander recht toekennen „que celui de subsidier les établissements qu'il patronne”. Devaux daarentegen wilde verdubbeling der inspectie, terwijl Gendebien, Demonceau en Seron verhoging der kredieten bepleitten voor alle graden van het onderwijs. (HYMANS, L. : *H. P.*, d. I, p. 425/2.)

(37) O. m. Delfosse in de Kamerzitting van 22 december 1841. De ministeriële instructie van 31 maart 1841 regelde de voorwaarden voor subsidiëring van vrije instellingen voor M. O. Reeds op 25 januari 1840 had Devaux het gebrek aan inspectie van athenea en colleges aangeklaagd : „Il y en a qui n'ont pas été inspecté depuis la révolution.” (HYMANS, L. : *H. P.*, d. I, p. 734/1.)

Het unionistisch ministerie Nothomb, op 13 april 1841 aan het bewind gekomen, had door zijn langdurige besprekingen aan het L. O. gewijd, en dank zij de eensgezindheid waarmede deze geëindigd waren (sept. 1842) het terrein geëffend voor een gelijkwaardige regeling van het M. O. Dat Leopold I dit ten zeerste wenste, hoorde men in de troonrede van 8 november 1842 :

„La loi sur l'instruction primaire a reçu de toutes parts un accueil qui me rassure pleinement sur son exécution, et qui présage l'heureuse solution d'autres questions du même genre.” (38)

Toen minister Nothomb op 1 maart 1843 de Kamer dan ook het eerste officieel rapport over het M. O. voorlegde, en toen de vorst de volgende parlementaire zitting opende met de wens uit te spreken : „Je souhaite que vous puissiez malgré les travaux multiples de la session, vous occuper de compléter l'organisation de l'enseignement” (39), kon men werkelijk hopen op een wetsvoorstel voor het M. O.

De kwestie van de universitaire examenjury (maart 1844), waaraan men wegens haar dwingend karakter de voorkeur had dienen te geven, had de positie van Nothomb echter zeer wankelbaar gemaakt. Uit deze debatten was immers gebleken hoezeer de sprekers van beide opinies door tegengestelde politieke motieven bewogen werden, en hoe weinig Nothomb op zijn „gematigde meerderheid” nog kon rekenen. Duidelijk tekende bij de progressistische liberalen zich het inzicht af de belemmerende banden van het unionisme te verbreken en een krachtige eigen politiek op te bouwen. In februari 1845 werd Nothomb fel door deze vooruitstrevende liberalen aangevallen, precies naar aanleiding van de onderwijsbegroting. Vooral Th. Verhaegen bracht scherpe kritiek uit op het beleid van de drie graden van het onderwijs en meer speciaal op dat van het normaal-onderwijs „en vue de donner au clergé le monopole de la formation

---

(38) HYMANS, L. : *H. P.*, d. II, p. 177.

(39) Troonrede van 14 november 1843. (HYMANS, L. : *H. P.*, d. II, p. 241.)

(40) Kamer, 19 februari 1845. (HYMANS, L. : *H. P.*, d. II, p. 354/1.) Vooral Dumortier en de Haerne repleceerden zeer vinnig.

des instituteurs" (40), een verwijt dat ook minister de Theux (1846-'47) vaak te horen zou krijgen (41).

Alhoewel het de zware kabinetscrisis van jan.-febr. 1845 overleefd had, verkoos het ministerie Nothomb ontslag te nemen. De kabinetsvorming werd toevertrouwd aan Sylvain van de Weyer, oud-lid van het Voorlopig Bewind, liberaal van opinie (42) en kersvers uit Londen overgekomen, dwz. nog geheel doordrenkt van de unionistische gedachtenstromingen van 1830-'31.

In het regeringsprogramma stond het wetsontwerp op het M. O. vooraan geschreven. De troonrede van 11 november 1845 liet daarover trouwens geen twijfel bestaan (43).

Reeds bij de adresopstelling (12 november) werd Van de Weyer echter zo fel aangevallen door Devaux, Rogier, Verhaegen en Delfosse — gesterkt door de liberale verkiezingsoverwinning van 10 juni — dat de eerste minister zich ras over het unionisme geen illusies meer zal gemaakt hebben. Al vrij spoedig is Van de Weyer dan ook onder sterke druk van deze vooruitstrevende liberalen gaan handelen. De interpellatie Cans (Brussel), op 16 januari 1846 in de Kamer, over de houding van de regering tegenover de fameuze conventie van Doornik (44), stelde de regering voor een waar dilemma. Deze conventie, gesloten tussen het atheneum van Doornik (dwz. het schepencollege van de stad) en het ordinarium van het bisdom, bevatte namelijk een schikking (art. 2) die de benoeming der leerkrachten in laatste instantie van de bisschop afhankelijk maakte. Ze was als dusdanig een symbool geworden van wat de clerus wel en de liberalen niet in de wet van het M. O. wensten geformuleerd te zien. Van constitutioneel standpunt bekeken was het probleem,

---

(41) Vb. op 20 mei 1846, bij tussenkomst van Orts en Rogier. De kwestie van het oprichten van normaalscholen verwekte ook langs katholieke zijde heel wat beroering : regeringsconcurrentie werd zozeer geducht dat het instellen van normaalcursussen in provincies waar reeds bisschoppelijke kweekscholen waren, zelfs een collectieve bisschoppelijke protestnota naar de minister en een petitie naar de koning verwekte. (SIMON, A. : *op. cit.*, d. I, p. 445.) (Van Bommel aan Stercx, 1 maart 1844; Stercx aan Van Bommel, 3 april 1844.)

(42) Hij was immers één der medeoprichters en eerste professoren van de vrije universiteit van Brussel.

(43) „L'instruction publique donnée aux frais de l'État a été réglée dans son degré supérieur et dans son degré inférieur par les lois de 1835 et de 1842. Je désire que cette organisation soit complétée, pendant la session actuelle, par le vote du projet de loi sur l'enseignement moyen, dont la législation est saisie...” (HYMANS, L. : *H. P.*, d. II, p. 416.)

(44) Tekst van de Conventie (30 mei 1845) en toelichting erop in het Rapport op het M. O., 1849, p. IX.

Voor de Kamerzitting van 16 januari 1846 : cf. HYMANS, L. : *H. P.*, d. II, p. 459.

of de gemeenteraad al dan niet het recht had naar goeddunken over zijn atheneum te beschikken. Volgens Dumortier was dit het geval. Volgens Devaux mocht een gemeente echter haar gezag, haar toegekend krachtens art. 84 van de wet van 30 april 1836, niet aan derden — in casu de bisschop — overdragen (45).

Op deze bewogen zitting van 16 januari 1846 is in feite het lot van het ministerie bezegeld geworden, want gehoor gevend aan Rogiers eis stelling te nemen inzake de benoeming der leerkrachten, nam Van de Weyer het liberale standpunt in.

De interpellatie van Cans was voor de vooraanstaande liberalen (Verhaegen, Devaux, Rogier...) slechts een aanleiding om de Kamer, en vooral de regering, te beïnvloeden bij het opstellen van het nieuwe wetsontwerp (46).

Dit project Van de Weyer, gedrukt op slechts 10 exemplaren bestemd voor zijn collega's, had men kunnen kopiëren en op 12 februari 1846 maakte de Theux het de bisschoppen bekend (47) :

1. Organisatie van 10 Koninklijke Athenea en 12 Gemeentelijke Colleges, waarvan de regering alle leerkrachten zou benoemen.
2. Het recht voor de regering om ca 27 lagere Hoofdscholen op te richten in steden die geen Atheneum of gemeentelijk college hadden.
3. De gemeenten zonder Atheneum of gemeentelijk College konden slechts privaatinstellingen voor M. O. adopteren mits goedkeuring van de Bestendige Deputatie en de regering. De Staat kon zulke instellingen niet subsidiëren.

---

(45) HYMANS, L. : *H. P.*, d. II, p. 459/2.

(46) CH. ROGIER sprak een zeer lange rede uit om aan te tonen dat de katholieken in 1828 slechts onderwijsvrijheid hadden gevraagd voor hun seminaries en dat deze — naar hij meende — gerechtvaardigde eis sinds 1830 was geëvolueerd tot de — voor de liberalen — onduldbare pretentie het hele lekenonderricht te willen absorberen.

Indien het een onbetwistbaar feit was dat de onderwijsbedrijvigheid van de clerus sinds de omwenteling grote proporties had aangenomen, is het niettemin zeer aan twijfel onderhevig of inderdaad de geestelijkheid vóór 1830 reeds niets meer wenste dan een vrije opleiding van clerici.

De actie van een Van Crombrugge in het Nationaal Congres, die hen slechts nipt de algehele onderwijsvrijheid zonder regeringstoezicht of enige restricties had geschonken (76 tegen 71 stemmen) had reeds laten vermoeden dat hun bedoeling verder reikte dan een loutere organisatie van kleine seminaries.

P. DEVAUX stelde zich daarentegen op een veel realistischer standpunt door artikel 84 van de Gemeentewet tegenover de Conventie van Doornik te stellen.

(47) SIMON, A. : *op. cit.*, d. I, p. 453.

Het project Van de Weyer vindt men in het Ministerieel rapport op het M. O., 1849, pp. 271-272.

4. Alle conventies tussen gemeenten en derden werden voor vervallen verklaard. Verbod er nieuwe aan te gaan.
5. Godsdienstonderricht gegeven door de leraars, onder toezicht van de parochiepastoor, of door deze laatste zelf. De aktie van het kerkelijk gezag bij wet geregeld.

Wanneer men deze voorstellen vergelijkt met het projekt Rogier van juli 1834 (48), dan begrijpt men best dat de katholieken in een alarmtoestand geraakten (49). Het episcopaat, met Mgr Boussen (Brugge) als ijverigste verdediger van de Conventie van Doornik, vergaderde te Mechelen op 11 en 12 februari. Hun eisen waren even verregaand in tegengestelde richting. Een middenweg waarnaar Sterckx reeds tien jaar streefde, bleek moeilijk te bewandelen.

In de ministerraad ging Dechamps in oppositie, terwijl Malou weigerde enige toegeving in liberale zin te doen (50). Het kabinet kwam daardoor ernstig in gevaar, en niettegenstaande de koning met alle kracht het ministerie steunde, o. m. door graaf Lehon, één der ergste radikalen, voor twee maanden naar Parijs te zenden (51) en door op 17 februari zelf de kabinetsraad voor te zitten, was het reeds begin maart overduidelijk dat een nieuw ministerie diende gevormd te worden.

Van de Weyer, in november 1845 fel door de liberalen bestreden (52), en nog in januari 1846 slechts zeer matig door hen gesteund, was nu ternauwernood een maand later, met zijn projekt op het M. O. geheel hun man geworden. Daar zijn katholieke collega's in het kabinet hem echter niet volgen konden in zijn liberale tendensen (53), trachtte de koning te redden wat er nog te redden viel,

---

(48) Oprichting van drie koninklijke athenea uitsluitend onder staatsbestuur. De gemeenten zouden vrij hun middelbare scholen besturen, al dan niet gesubsidieerd. Godsdienstonderwijs was verplicht en gegeven door clerici. Twee geestelijken zouden zetelen in de „Hogere Raad” van het openbaar onderwijs. (Cf. Rapport op het M. O., 1849, pp. 277-291 : het project van 1834 naast dat van 1845.)

(49) Dubus (ainé) over de bisschoppen : „... nosseigneurs en étaient tout ébahis.” (SIMON, A. : *op. cit.*, d. I, p. 453.)

(50) SIMON, A. : *op. cit.*, d. I, p. 453.

(51) Lehon, als gemeentelijk en provinciaal raadslid van Doornik had tevergeefs zeer heftig de Conventie bestreden. Door hem naar Parijs te zenden (dank zij de bemiddeling van Van Praet) wilde de vorst de om de Conventie ontstane herrie doen afnemen.

(52) Dit vindt men op zeer boeiende wijze verhaald door een katholiek tijdgenoot, P. DE DECKER : *Quinze Ans* (1830-1845), Brux., 1845, 54 p., in-8°.

(53) Kamerzitting van 23 april 1846 : Orts stelt vast dat Van de Weyer zich heeft teruggetrokken omdat zijn collega's geweigerd hadden het principe *goed* te keuren dat hij bij zijn wetsontwerp op het M. O. had vooropgesteld, namelijk dat de gemeenten het gezag hun door de wet verleend over hun instellingen voor M. O., niet aan derden konden overdragen. (HYMANE, L. : *H. P.*, d. II, p. 174/1.)

door een nieuw kabinet Van de Weyer samen te stellen, ditmaal homogeen liberaal en vooral gesteund op Gendebien en Van Meenen. Het mislukte, en op 7 maart 1846 trok Van de Weyer zich definitief terug.

De kwestie van het M. O. was er hiermee de laatste maanden zeker niet op vooruitgegaan, en na nog een tweede mislukte poging om een homogeen liberaal kabinet te vormen met aan het hoofd Ch. Rogier, kwam tenslotte het eerste homogeen katholiek ministerie de Theux tot stand (31 maart 1846).

Een oplossing, in welke zin dan ook, was moeilijk te bereiken omdat de liberalen, vooral na hun congres van 14 juni 1846, stevig vormden, en a. h. w. in volle overwinningsroes verkeerden. De bisschoppen van hun kant wilden als norm niets anders dan de fameuze Conventie van Doornik.

Van het grootste belang is het hier aan te stippen dat de discussies van 1845-'50 niet meer liepen zoals in 1833 over het principe of de Staat al dan niet het recht had krachtens de Grondwet een openbaar onderwijs te organiseren. Reeds in de wetten van 1835 en 1842 was immers artikel 17 van de Grondwet in affirmatieve zin geïnterpreteerd, en wel door de katholieken zelf. Bij het wetsontwerp op het M. O. kon het debat slechts lopen over de nodige waarborgen door de clerus geëist om godsdienstondericht in de Gemeentelijke- of Staatsinstellingen te verstrekken, en bijkomstig ook over de mate waarin de regering het vrij onderwijs concurrentie zou aandoen door het oprichten van nieuwe scholen.

Minister de Theux in 1846 nam, evenals Van de Weyer het jaar te voren, het project van 1834 als uitgangspunt (54). De Theux, die evengoed de eisen van het episcopaat kende als de verbetering van de liberalen, koos een middenweg (55) :

1. Eén atheneum, geleid door de regering, in iedere provinciehoofdstad, alsmede te Doornik.
2. Godsdienstondericht verstrekt door de bedienaars van de eredienst van de meerderheid der leerlingen. (Dissidenten vrijgesteld.)

---

(54) Project van 1834 naast dat van 1845 : Rapport op het M. O., 1849, pp. 277-291. Project van 1834 geamendeerd door de Theux in 1846 : *ibidem*, pp. 297-303.

(55) Op 3 juni 1846 werd het nieuwe wetsontwerp, bij motie Delfosse, ter onderzoek naar de secties verzonden.

De regering zou in overleg met de kerkelijke overheid de wijze en de waarborgen daartoe bepalen. In geval geen akkoord bereikt werd zou geen godsdienstonderricht gegeven worden.

3. De Gemeenten zonder Atheneum kunnen middelbare scholen oprichten of adopteren. De regeringssubsidies daartoe zouden aan de volgende voorwaarden onderworpen zijn :
  - a) aanvaarding van de officiële inspectie;
  - b) deelname aan de jaarlijkse prijskampen;
  - c) leerstof bepaald door een regeringsprogramma;
  - d) budgetten en rekeningen aan de goedkeuring van de regering onderworpen.
4. De gemeenteraden kunnen met de kerkelijke overheid schikkingen treffen voor het godsdienstonderricht, doch ze kunnen het recht van benoeming en afzetting der leerkrachten niet afstaan.

Sterckx en nuntius Pecci (de latere Paus Leo XIII) bleken hiermee akkoord te kunnen gaan (56), wat én hun vertrouwen in de Theux, én hun uitsluitende bekommernis om het godsdienstonderricht illustreert.

De liberalen konden echter met dit projekt van 3 juni geenszins vrede nemen. Niettegenstaande nimmer te voren in enig ontwerp zo verregaande rechten voor de regering gestipuleerd waren met het oog op het verlenen van staatstoelagen, achtten ze de kansen te groot dat akkoorden als die van Doornik nog mogelijk zouden zijn (57).

De zware sociaal-economische problemen waarvoor de regering in die maanden van theoretische discussie geplaatst stond (de grote nood in Vlaanderen) te zamen met een ongekend felle oppositie van de liberalen nu de verkiezingen van juni 1847 in het zicht waren en ze op hun Congres zo nadrukkelijk de onafhankelijkheid van het

---

(56) Althans volgens de Theux zelf. (Brief van Fr. Dubus aan E. Dubus, 9 juni 1846.) (SIMON, A. : *op. cit.*, d. I, p. 458.)

(57) Precies in die dagen trad de strijd om de conventie in een nieuwe fase, want de commissie door de gemeenteraad van Doornik aangesteld om het probleem te bestuderen (27 december 1845) besloot tot afschaffing van alle schikkingen die een vrije actie van het burgerlijk gezag konden hinderen (27-29 juni 1846). Een nieuwe conventie door de gemeenteraad voorgesteld en waarin artikel 2 van de oude overeenkomst was geschrapt (cf. *supra*, noot 24), werd door de bisschop van de hand gewezen op 20 juli. Te Doornik zelf was men dus in het slop geraakt. (Rapport op het M. O., 1849, p. XII.) Lehon had in *L'Indépendance* van 11 mei (p. 1, kol. 1-3) ongemeen fel gereageerd tegen iedere oplossing van het M. O.-probleem die akkoorden als dit van Doornik van 1845 zou toelaten.

burgerlijk gezag geproclameerd hadden (58), waren er de oorzaak van dat het project de Theux nooit in de Kamers ter discussie zou gebracht worden.

Toen op 11 november 1846 de Kamers opnieuw bijeenkwamen, herbegon de strijd nog veel heviger dan te voren. De positie van de Theux was daarenboven merkkelijk verslecht, doordat de bisschoppen in hun vergadering van september j. l. tot hun verregaande eisen van februari 1846 waren teruggekeerd en de Theux schriftelijk hadden meegedeeld dat voor hen de waarborgen geboden door de Conventie van Doornik, de enig aanvaardbare waren (59).

Zo hevig vielen de liberalen vanaf de eerste dag de regering aan (60), dat het opstellen van het adres aan de koning, in antwoord op de troonrede, meer dan een week in beslag nam. Dat de liberalen nog sterk in de minderheid stonden blijkt uit het feit dat een amendement van Rogier (op het adres) dat een weinig bedekte aanval op de pretenties van het episcopaat bevatte (61), verworpen werd met 52 tegen 34 stemmen. De katholieke reactie was echter bijzonder zwak en beperkte er zich toe de waarborgen voor een goede opvoeding niet aan de Kerk, doch aan de ouders toe te vertrouwen (62), waarmee tot het standpunt van 1830 was teruggekeerd (63).

---

(58) Cf. het liberaal programma van 1846 :

„3° L'organisation d'un enseignement public à tous les degrés sous la direction exclusive de l'autorité civile, en donnant à celle-ci tous les moyens constitutionnels de soutenir la concurrence contre les établissements privés, et en repoussant l'intervention des ministres des cultes à titre d'autorité dans l'enseignement organisé par le pouvoir civil.”

Terwijl er over alle andere programmapunten discussie was geweest, werd deze stellingname onmiddellijk en unaniem aangenomen. (*Congrès libéral de Belgique*, nouv. éd., 1875, pp. 38-40.)

(59) De bisschoppen aan de Theux, op 25 september 1846. (SIMON, A. : *op. cit.*, d. I, p. 459, met verwijzing naar het Mechels aartsbisschoppelijk archief).

(60) DELFOSSE, op 11 november, beschuldigde de regering „d'abdiquer les droits de l'État entre les mains du clergé en matière d'enseignement.”

VERHAEGEN : „Accuse le gouvernement d'être le complice de l'épiscopat dans la croisade qu'il a entreprise contre l'enseignement public.” (HYMANS, L. : *H. P.*, d. II, p. 518.)

(61) „La question de l'instruction moyenne réclame une solution définitive, qui mette obstacle à des prétentions inconciliables avec les droits et les devoirs du pouvoir civil.” (HYMANS, L. : *H. P.*, d. II, p. 519/2.

(62) Amendement Garcia de la Véga :

„En examinant ce projet, nous aurons à cœur de donner aux pères de famille les garanties d'une éducation morale et religieuse et de maintenir l'action de l'autorité civile pour l'exercice de ses droits et l'accomplissement de ses devoirs.” (HYMANS, L. : *H. P.*, *loc. cit.*)

(63) Vb. : Van Crombrugge op het Nationaal Congres, op 24 december 1830. (HUUTTENS DE TERBECQ, E. : *Discussions du Congrès national de Belgique* (1830-'31), Brux., 1844, d. I, p. 635.)

De bespreking van de onderwijsbegroting, in december 1846, leidde tot een nieuw liberaal requisitoir aan het adres van de Theux (64), en toen de verkiezingen van juni 1847 de liberalen een grote overwinning en de parlementaire meerderheid bezorgden, restte de regering niet veel anders dan ontslag te geven (12 juni).

De oprichting van „L'Alliance" (1841), een politieke groepering rechtstreeks onder inspiratie van de Brusselse Loge, en van de „Association libérale et constitutionnelle" (Verhaegen), is, samen met het liberaal Congres, kenschetsend voor een nieuwe periode in onze binnenlandse politieke geschiedenis. Voortaan zou het gedaan zijn met de „administrations bâtardes" zei Charles Rogier, toen hij precies een maand na de val van de Theux zijn homogeen liberaal ministerie samenstelde. Het zou 5 jaar aanblijven en zich in de eerste plaats tot taak stellen een wet op het M. O. door te voeren en het programma van het liberaal congres uit te werken.

Tegenover de dogmatische verklaringen van het episcopaat die vanaf 1830 voor de katholieke politici richtinggevend waren geweest in godsdienstige aangelegenheden (wat in hun ogen ook onderwijs impliceerde), stonden nu de liberalen, voorheen in velerlei tendensen verdeeld, als partij gegroepeerd, met een positief programma, met vaste basisprincipes. Het individueel doorzicht en initiatief zou evenwel nog niet dadelijk de vlag strijken voor de pas later overheersende partijdiscipline. Indien het evident is dat na 1846 het unionisme had afgedaan, dan moet men daar anderzijds toch weer niet uit besluiten dat het tweede ministerie Rogier het niet voor wenselijk heeft geacht met de katholieken tot een minnelijke schikking te komen. Ook aartsbisschop E. Sterckx achtte in die jaren een goede verstandhouding tussen Kerk en regering nog mogelijk en zijn uiterst belangrijke verzoenende rol ten aanzien van enkele, misschien al te temperamentvolle bisschoppen (65) is niet gemakkelijk te overschatten (66).

Minister Rogier is niet dadelijk met het M. O. van wal gestoken, hoe hoog gespannen de verwachtingen ook waren. Allicht wenste hij

---

(64) Th. Verhaegen op 17 december; Delfosse de volgende dag, en Lys op 23 december 1846. (HYMANS, L. : *H. P.*, d. II, pp. 525, 526 en 554.)

(65) Mgr Labis (Doornik), Van Bommel (Luik), en vanaf 1 mei 1849 vooral J.-B. Malou (Brugge), broer van de katholieke staatsman en gewezen minister Jules Malou.

(66) SIMON, A. : *op. cit.*, d. I, pp. 463, 470, et *passim*.

door de irriterende kwestie een tijdje te verdagen, steviger in het zadel te komen (67).

Twee incidenten hebben het indienen van een nieuw wetsontwerp tenslotte voorbereid, zowel als de gunstige sociaal-economische evolutie in Vlaanderen na de crisisperiode 1845-'50 en het prestige dat de regering verworven had door het land veilig doorheen de Europese woelingen van 1848 te loodsen (68), de weg daartoe geëffend hebben. Het eerste incident waarop wij doelen was de in december 1847 aan het adres van een voormalig minister van Binnenlandse Zaken (Nothomb) geuite beschuldiging, voor de bisschoppelijke eisen bezweken te zijn bij de uitvoering van de wet op het L. O. Na lange en hoogoplopende debatten, waarin Frère-Orban zich ten volle de vertegenwoordiger van de nieuwe en meer radicale liberale generatie toonde, besloot de Kamer tot publicatie van de hele briefwisseling tussen regering en episcopaat. Hieruit bleek voor iedereen nu wel ondubbelzinnig dat het doel dat de bisschoppen nastreefden, de benoeming der leerkrachten was. Het hele incident werkte dan ook op de liberalen als een zweeps slag (69). De tweede gebeurtenis die rechtstreeks het tot stand komen van de wet op het M. O. beïnvloedde, was het feit dat de regering krachtens de wet van 15 juli 1849 het recht bekwam de universitaire examenjury te benoemen. Weliswaar waren de belangen van het vrij onderwijs in deze nieuwe wet voldoende gewaarborgd (70), maar dit belet toch niet dat de liberalen met de nieuwe regeling een wens zagen in

---

(67) De koning oordeelde het ministerie maar zeer wankelbaar. (LECLERCQ : *Notes biographiques*, p. 268.)

(68) Het eind der veertiger jaren was daarenboven zeer moeilijk op financieel gebied : op 18 maart 1848 riep de Société Générale de hulp in van de regering. (*Annales parlementaires*, 1847-'48, pp. 1092-'93.) Twee dagen later stemde de Kamer het drukken van 34 miljoen papiergeld door de Staat gewaarborgd.

Wat de politieke gebeurtenissen betreft : in april 1850, bij de discussie van de wet op het M. O., wierp Frère-Orban de katholieke oppositie voor de voeten : „C'est le libéralisme qui vous a sauvé le 24 février 1848.” Dechamps riposteerde hevig. (20 en 23 april 1850.) (HYMANS, L. : *H. P.*, d. II, pp. 861/1 en 862.)

(69) De bisschoppelijke eisen leert men kennen uit de verklaring van Nothomb niet bezweken te zijn voor :

1° „... on lui demandait d'écrire, à titre d'obligation l'engagement pour le gouvernement de prendre toujours l'avis des évêques pour les nominations à faire.”

2° „... de renoncer à l'adjonction des cours normaux à certaines écoles primaires supérieures, désignées au nombre de 8.”

3° „... il a refusé de prendre l'engagement, au nom du gouvernement, à ne pas dépasser le nombre d'élèves admis dans les deux écoles normales de l'État.”

(HYMANS, L. : *H. P.*, d. II, p. 652/1.)

vervulling gaan die ze reeds 15 jaar lang koesterden, en waarvoor ze in 1835 slechts één, en in 1844 slechts vier stemmen waren te kort gekomen. Dit onmiskenbare succes van juli 1849 heeft hen zeer zeker een hart onder de riem gestoken om de netelige kwestie van het M. O. aan te vatten (71).

---

(70) Amendement Rogier (22 juni 1849) :

„Le gouvernement compose chaque jury d'examen de telle sorte que les professeurs de l'enseignement privé et ceux de l'enseignement dirigé ou subsidié par l'État, y soient appelés en nombre égal.”

Dit systeem der zgn. „gecombineerde jury's”, gestemd met de overgrote meerderheid van 93 tegen 2 stemmen, bij 6 onthoudingen (HYMANS, L. : *H. P.*, d. II, p. 760/1), bleef in voege tot 1876.

(71) Nog op 14 februari 1849, bij de bespreking van het onderwijsbudget, achtte minister Rogier het ogenblik niet geschikt „pour aborder des discussions irritantes.” (HYMANS, L. : *op. cit.*, d. II, p. 811.)

IV. — HET TOT STAND KOMEN VAN DE ORGANIEKE WET (1 JUNI 1850)

Op 13 november 1849 opende de nieuwe parlementaire zitting die voor het M. O. beslissend zou zijn, met een troonrede, waarin de vorst wees, enerzijds op een overvloedige oogst zodat de dringende materiële zorgen van de lucht waren, en anderzijds op de noodzaak de onderwijswetgeving te voltooien (72).

Op 14 februari 1850 diende Rogier zijn wetsontwerp op het M. O. in (73). Reeds de volgende maand, bij de bespreking van een wetsontwerp op de veeartsenijkunde (6-7 maart), liet een incident dadelijk aanvoelen in welke geheel van 1842 verschillende sfeer de debatten zouden plaatsgrijpen. Minister Rogier, na een felle woordenwisseling met de Man d'Attenrode, verklaarde met ongeduld de besprekingen over het M. O. af te wachten, ten einde te kunnen antwoorden : „aux calomnies dont le gouvernement est l'objet.” Waar het rechtstreeks om ging was „une imputation faite par M. De Haerne, et d'où il résulterait que le gouvernement permet dans certains établissements publics l'irréligion et le socialisme” (74).

Het zwaartepunt van de discussie, die in de Kamer bijna een volle maand zou duren (9 april t/m 4 mei), lag precies zoals deze eerste schermutselingen reeds lieten aanvoelen, in de regeling van het godsdienstonderwijs. Dat dit in 1850 zozeer op de voorgrond trad, was een absoluut nieuw facet in de politieke tegenstellingen. Immers, in 1835 bij de regeling van het H. O. was er zelfs geen sprake geweest van de faktor religiositeit, en in 1842 bleken zelfs de enkele extreme liberalen die tegen de wet op het L. O. hadden gestemd, akkoord te gaan met de schikking dat het godsdienstonderwijs noodzakelijk

---

(72) HYMANS, L. : *H. P.*, d. II, p. 811.

(73) *Ibidem*, p. 851/1.

(74) Kamer, 7 maart 1850. (HYMANS, L. : *H. P.*, d. II, p. 851/2.)

Op 12 april 1850 verklaarde De Haerne zich nader, en noemde het feit dat de Staat het godsdienstige accapareert „conforme aux idées socialistes”. (HYMANS, L. : *H. P.*, II, 856/1.)

Hoezeer de discussies op het theoretische, men kan haast zeggen filosofisch-theologische, plan stonden, bleek uit de woorden van Coomans : „Le pouvoir laïque est incompetent pour donner l'instruction religieuse. Rien n'est plus logique à ses yeux que le socialisme naissant des exagérations du libéralisme sceptique. Dès qu'on se place en dehors de la sanction divine des grands principes sociaux, dès que cette vie mortelle est le but final de l'humanité, la philosophie est impuissante contre les doctrines des novateurs à la mode.” (Kamer, 20 april 1850.) (HYMANS, L. : *H. P.*, II, 861/1.)

op het programma moest staan en dat de clerus daarin zijn aandeel moest hebben. Het enige probleem in 1842 was geweest : hoe de interventie van de clerus sanctioneren zonder inbreuk te plegen op de prerogatieven van het openbaar gezag. Men was, wat dit betreft, in 1842, tot een compromis gekomen : Kerk en Staat zouden samenwerken ten titel van gezag, dwz dat zowel het episcopaat als de burgerlijke macht wettelijke aanspraken konden laten gelden in de lagere scholen, die daarenboven essentieel ten laste vielen van de gemeenten. Er was dus gedeeld gezag en er was verregaande decentralisatie.

In 1850 nu, wilden de liberalen voor het M. O. net het tegendeel : centralisatie, directe regeringsinmenging en absolute verwerping van ieder gedeeld gezag.

Men moet hier wel onderstrepen dat — behalve misschien voor wat dit allerlaatste punt betreft — er veel minder van een „koersverandering” sprake was dan wel van een principieel andere houding tegenover een andere graad van onderwijs.

De oorzaken van de veel radicalere liberale stellingname zijn menigvuldig :

1. Het liberaal congres, dat de reële onafhankelijkheid van het burgerlijk gezag geproclameerd had.
2. Het feit dat de clerus precies in het M. O., dat van eminent belang geacht werd voor de politiek, een zo grote invloed had en zo verregaande eisen stelde : reactie leek hier meer dan elders nodig.
3. Na hun groepering en verscheidene verkiezingsoverwinningen waren hun aanspraken toegenomen, omdat de gematigde elementen meer en meer onder invloed van de leidinggevende extreme vleugel kwamen.
4. In 1850 liet een nieuwe generatie zich voelen, namelijk zij die geboren waren op het einde van het Frans regime, en die hun vorming hadden gekregen in de Hollandse tijd.

Die nieuwe generatie had geen directe banden meer met het Ancien-Régime. Ze stond veel meer onbevangen tegenover de nieuwe denkbeelden inzake de problemen Kerk en Staat, godsdienst en gezag, openbaar onderwijs en staatsinterventie. Indien het voor iedereen duidelijk zichtbaar was dat het nog de oude garde was die de debatten leidde : Rogier, Lebeau, Devaux, e. a. bij de liberalen, en Dumortier, De Haerne, de Mérode en A. Dechamps bij de

katholieken, dan liet zich toch — en vooral bij de liberalen — de nieuwe generatie in de debatten opmerken : Frère-Orban, Lelièvre, Prévinaire..., door haar radicale argumentatie. Deze „jongeren” zijn trouwens een onmiskenbare nieuwe basis geweest waarop de oudere anticlericale vleugel (vaak gewezen orangisten, zoals Th. Verhaegen) zich steunde voor haar laïciseringspolitiek. Als we meteen de evolutie doortrekken, is het ook die nieuwe generatie die, vooral in de zestiger jaren, een grote activiteit gaat ontplooiën in de loges, ter laïcisering en (soms) verplichtmaking van het Lager onderwijs.

Dat godsdienst, om al de hoger opgesomde redenen, het centrale thema van de besprekingen zou uitmaken (75), hoorde men reeds de eerste dag der algemene discussie : ministre Rogier, in zijn „*exposé des principes*”, verdedigde zijn project „*contre les attaques dont il a été l’objet dans la presse, surtout en ce qui concerne l’enseignement religieux*” (76).

De formule waartoe Rogier gekomen was om de wederzijdse onafhankelijkheid van clerus en openbare instanties te waarborgen, was : „*Le clergé est invité à donner et à surveiller l’enseignement religieux dans les établissements de l’État.*” Godsdienstonderricht stond daarenboven niet als verplicht vak op het programma, wegens de moeilijkheden die daaruit, bij de uitvoering van de wet konden voortvloeien (77).

De eerste, en één der hevigste bestrijders van het wetsontwerp was Dumortier. Zijn verwijten resumeren praktisch de hele katholieke stellingname (78) :

1. Overdreven staatscentralisatie die de gemeentelijke vrijheden teniet doet.
2. „ ... l’enseignement de la gymnastique est obligatoire ; l’enseignement religieux est facultatif...”
3. onvoldoende godsdienstige waarborgen voor de familie-vaders.

---

(75) Abbé De Haerne zag zelfs in het wetsontwerp Rogier „le germe d’une Église nationale.” (Kamer, 13 april 1850.) (HYMANS, L. : *H. P.*, d. II, p. 856/2.)

(76) HYMANS, L. : *H. P.*, d. II, p. 852/1.

(77) Moest godsdienstonderricht verplicht zijn en de clerus weigeren het te verstrekken : „Ce serait jeter dans la loi un germe de défiance, un germe de mort pour les établissements de l’État.” Immers, „si le clergé refuse son concours, cet enseignement sera suspendu, de telle sorte qu’il serait officiellement proclamé qu’il y a anathème contre l’établissement.” (Rogier, 11 april 1850 in de Kamer.) (HYMANS, L. : *H. P.*, d. II, p. 855/1.)

(78) Kamer, 9 april. (HYMANS, L. : *H. P.*, d. II, 852/2.)

4. de wet is voor de clerus onaanvaardbaar, omdat de resultaten van hun onderwijs door de andere leraars kunnen geschaad worden.

Merkwaardig is hoe Dumortier, die tot de oudere generatie behoorde (79), nog het extreem katholieke standpunt van 1833 oprakelde, namelijk als zou artikel 17 van de Grondwet de regering niet de verplichting opleggen een Rijksonderwijs te organiseren. Dit argument, dat door de feiten (wetten van 1835, 1837, 1842, 1844, 1849) reeds lang voorbijgestreefd was, zou trouwens nog slechts een zeer bijkomstig aandeel in de debatten hebben (80).

Reeds de eerste dag der besprekingen werd door de Bailly de Tillegem een amendement op het fameuze artikel 8 ingediend, en waarvan het eerste deel : „L'instruction moyenne comprend l'enseignement religieux”, later door de liberalen (Lelièvre) werd overgenomen met de bedoeling de katholieken een toegeving te doen. Reeds in de Centrale Sectie was inderdaad ernstig verzet gerezen tegen de primitieve vorm van art. 8 (81). Tijdens de debatten was het vooral A. Dechamps die zeer precies formuleerde wat zijn partij dienaangaande wou :

„Nous voulons, qu'au frontispice de la loi, l'enseignement religieux soit inscrit comme matière essentielle.” (82)

Door hun wetsvoorstel in deze zin te wijzigen hebben de liberalen onmiskenbaar toegegeven aan een drang naar gematigheid. Het amendement werd trouwens met een overgrote meerderheid aangenomen (83).

---

(79) Hij was immers geboren in 1797. Vergelijk anderzijds ook minister Rogier (geboren in 1800), die nog op 11 april 1850 beroep deed op het lang overleefde unionisme : „... ceux qui veulent rester fidèles aux souvenirs et aux conditions de l'union de 1830 doivent voter la loi comme exécution de la transaction de l'union.” (HYMANS, L. : *H. P.*, d. II, 855/1.)

(80) Ook Van Renynghe, Coomans en de Theux in de Kamer, evenals de Baillet in de Senaat, spraken over de slechts aanvullende rol van de Staat op onderwijsgebied.

Bij de liberalen waren het Delfosse, Lelièvre en Destriveaux die dit weerlegden in de Kamer, en de Renesse in de Senaat. Dat de katholieken dienaangaande allesbehalve eensgezind waren bleek uit het feit dat o. m. T'Serclaes, die tegen het project gekant was, niettemin de Staat het recht toekende onderwijs te verstrekken. (11 april.) (HYMANS, L. : *H. P.*, d. II, p. 853/2.)

(81) Rapport van de Centrale Sectie, voorgebracht op 6 april 1850 door Dequesne. (*Annales parlementaires*, Chambre, 1849-'50, p. 1039.)

(82) Kamerzitting van 23 april. (*Annales parlementaires*, 1849-'50, p. 1245.)

(83) Kamer, 30 april 1850 : 72 tegen 6 stemmen bij 15 onthoudingen. (HYMANS, L. : *H. P.*, d. II, p. 868/1.)

Nadat men de oppositie om godsdienstige redenen aldus de wind uit de zeilen had genomen, bleef de tweede voornaame reden tot verzet bestaan :

„ ... absorber la liberté des communes au profit de l'État, et centralisation de l'instruction publique dans les bureaux du ministère.” (Dumortier, 9 april.) (84)

of nog anders uitgedrukt :

„ ... dépouiller les communes... centralisation et domination ministérielle...” (Osy, 11 april.) (85)

Dit leidde vanzelfsprekend tot het verwijt : „Il (le projet) a pour but de rétablir le monopole hollandais...” (Rodenbach, 11 april.) (86)

Ook verschillende liberalen echter wensten een ruimer aandeel voor de gemeentelijke instanties inzake oprichting en beheer van hun eigen Colleges (87).

Het primitief project werd dan ook in die zin geamendeerd (88) : de bevoegdheden van het administratief bureau, ingesteld bij iedere regeringschool, en overwegend in handen van de gemeenteraad, waren zeer voornaam. Ze bedroegen o. m. :

1. Het opmaken van het project tot budget van de school.
2. Project van reglement van inwendige orde opstellen en over zijn toepassing waken.

Ook vele gematigde liberalen wensten godsdienstonderwijs aan het hoofd van het programma te plaatsen van het M. O. :

— o. m. minister Rollin (schepen van onderwijs te Gent) op 15 april (HYMANS, L. : *H. P.*, d. II, p. 857/1.)

— de Baillet-Latour : op 10 april, toonde zich een typisch voorbeeld van de religieus-liberale vleugel, die wel de medewerking van de clerus nastreefde, doch niet wilde weten van de „domination du clergé hors de ses propres établissements”. (HYMANS, II, 853/1.)

— Van Hoorebeke : op 18 april. (HYMANS, II, 859/2.)

(84) HYMANS, L. : *H. P.*, d. II, p. 852/2.

(85) *Ibidem*, 854/1.

(86) *Ibidem*, 853/2.

(87) CH. DE BROUCKÈRE wilde de 50 M. Staatsscholen uit de wet schrappen. Het werd op 13 april verworpen met 60 tegen 39 stemmen. (HYMANS, L. : *H. P.*, II, 864/2.) DE BAILLET-LATOURE wenste aan de gemeenten tussenkomst in de benoeming der leerkrachten toe te staan. (10 april.) (HYMANS, L. : *H. P.*, II, 853/1.)

ORTS wenste dat de gemeenten volledig de vrije administratie zouden hebben van hun niet door de Staat gesubsidieerde instellingen. (16 april; verworpen op 3 mei.) (HYMANS, L. : *H. P.*, II, 871/1.)

(88) Amendement Loos, 4 mei 1850. (*Ann. Parl.*, Ch., 1849-'50, p. 1387.)

3. Opmerkingen indienen over de gebruikte leerboeken.
4. Advies over de benoemingen, en zelfs voorstellen dien-
aangaande bij de regering indienen (89).

Volledig eensgezind waren de liberalen over het feit dat in de toekomst akkoorden als de fameuze Conventie van Doornik moesten uitgesloten worden. Orts diende daartoe een amendement in. De centrale sectie had dit eveneens voorzien, en haar amendement werd op 29 april gestemd met 54 tegen 34 stemmen (90). Men kan dit als de definitieve verwerping beschouwen van het sinds 1830 door de bisschoppen nagestreefde ideaal inzake M. O., namelijk de samenstelling van het lerarencorps van iedere middelbare school controleren. Het episcopaat heeft na 1850 geenszins aan zijn eisen verzaakt, en daarvan leggen de Conventie van Antwerpen (1854), haar barensweeën en haar doodstrijd een sprekende getuigenis af (zie verder).

Uit het feit dat art. 11 van de wet (91), dat tot scherp debat leidde over de respectieve rechten van Staat en gemeenten, uiteindelijk ongewijzigd gestemd werd met de grote meerderheid van 72 tegen 19 stemmen (1 mei), en dat de volgende dag het voorstel Osy, er toe strekkende de bisschoppen in de „Conseil de perfectionnement” (92) vertegenwoordigd te zien, verworpen werd met 37 tegen 32 stemmen (93), blijkt dat het grote wrijvingsvlak bij de wet op het M. O. wel degelijk de medewerking van de clerus betrof.

Uiteindelijk is het ganse ontwerp, vooral geamendeerd wat het godsdienstonderricht en de gemeentelijke rechten betreft, door de Kamer gestemd met 72 tegen 25 stemmen bij 4 onthoudingen (94).

---

(89) Artikel 13 van de wet. Uitleg verstrekt door minister Rogier in de Kamerzitting van 1 mei 1850.

(90) HYMANS, L. : *H. P.*, d. II, p. 866/1.

Artikel 7: „Les provinces ou les communes ne peuvent déléguer à un tiers, en tout ou en partie, l'autorité que les lois leur confèrent sur leurs établissements d'instruction moyenne.”

(91) Art. 11 : „La direction des athénées et des écoles moyennes appartient au gouvernement, qui en nomme tout le personnel. Il y exerce la surveillance par l'intermédiaire des inspecteurs et d'un bureau local d'administration.” (HYMANS, L. : *H. P.*, II, 869/2, Kamerstemming.)

(92) Bevoegdheid geregeld door art. 33 van de wet. De Raad was ingesteld bij K. B. van 10 april 1849 (Nr 210), en werd georganiseerd bij K. B. van 16 februari 1852 (Nr 57). (cf. A. ADNET : *Histoire du parlement belge*, p. 98.)

(93) Kamer, 2 mei. (HYMANS, L. : *H. P.*, II, 870/2).

(94) Tweede stemming, 4 mei 1850. (HYMANS, L. : *H. P.*, II, 872/2.)

De Senaat keurde het goed met 32 tegen 19 stemmen bij 1 onthouding (95).

Dat zulks na maandenlange agitatie achter en ook vóór de schermen, nog een behoorlijke meerderheid kan lijken, neemt niet weg dat er een grote ontevredenheid in de extreem katholieke rangen heerste. De tegenstemmers in laatste instantie, waren de werkelijk clericale katholieken, dwz. zij die volledig aanleunden bij de eisen van het episcopaat om formele waarborgen (ten titel van gezag) voor de clerus in de wettekst op te nemen. Daarom waren ook zij het die tegen art. 8 (regeling van het godsdienstonderricht) hadden gestemd in Kamer en Senaat (96) en die de volgende jaren felle oppositie tegen de regering zouden voeren omdat een akkoord met de geestelijkheid uitbleef.

Minister Rogier, bij de algemene discussie (9 tot 24 april), en tijdens de bespreking der artikels (25 april tot 4 mei), waarin hij vooral gesteund werd door Frère-Orban, legde een zo grote gematigheid in zijn toon, dat kort vóór de eindstemming Osy en zelfs de zo vechtlustige Dumortier, de goede intenties van de regering moesten erkennen en slechts betreuren konden dat deze niet „expressis verbis” in de wettekst zelf geformuleerd stonden (97).

CONCLUSIE :

De organieke wet op het M. O., uitgevaardigd op 1 juni 1850, onderscheidt twee soorten instellingen voor (officieel) middelbaar onderwijs (alle uitsluitend voor jongens) :

---

(95) 30 mei 1850. (HYMANS, L. : *H. P.*, II, 899/1.)

(96) Men vergelijke de stemming over artikel 8 en deze over het geheel van het wetsvoorstel :

K a m e r :

Art. 8 : 69 tegen 24 stemmen (30 april).

Geheel : 72 tegen 25 stemmen, bij 4 onthoudingen (4 mei).

S e n a a t :

Art. 8 : 31 tegen 21 stemmen (30 mei).

Geheel : 32 tegen 19 stemmen, bij 1 onthouding (30 mei).

Wanneer Savart, op 25 mei 1850, in de Senaat beweerde dat art. 8 in de Kamer slechts 5 tegenstanders had gevonden, is dit een nogal grove verdraaiing van de waarheid, want de stemming waarop hij doelde betrof het amendement Lelièvre in zijn geheel, en greep plaats nadat de gewraakte paragraaf „Les ministres des cultes seront invités à donner...” reeds gestemd was geworden.

(97) 4 mei 1850. Na een incident met Frère-Orban veranderde Dumortier echter plots van mening en riep uit „que la loi que l'on vote n'est qu'une loi de parti et l'application du programme du parti libéral”. (HYMANS, L. : *H. P.*, II, 871/2.)

I. Regeringsinstellingen (artikels 2 en 3) :

- a) van hogere graad : 10 Koninklijke Athenea;
- b) van lagere graad : 50 Rijksmiddelbare scholen.

II. Gemeentelijke en provinciale instellingen (art. 5) (98) :

- a) Colleges met regeringssubsidies;
- b) Colleges uitsluitend van de lokale instanties afhankelijk;
- c) Colleges (meestal bisschoppelijke), slechts door de gemeenten gepatroneerd.

De rechten (en^s plichten) van de Staat werden voor een belangrijk deel geïnspireerd door het voormalige Hollandse stelsel. Ze betroffen :

- 1. officiële inspectie (art. 32-35);
- 2. opgelegde jaarlijkse algemene prijskamp (art. 36);
- 3. diploma vereist, afgeleverd door een speciale jury (art. 10 en 37);
- 4. vaststellen van de leerstof in een staatsprogramma (art. 21-24, 26, 29, 32);
- 5. Controle op leerboeken, lessenrooster, reglement van inwendige orde, budgetten en uitgaven van alle instellingen met regeringssubsidies (art. 29, 2°).

---

(98) De gemeentelijke en provinciale instellingen waren verdeeld in drie klassen al naar gelang hun afhankelijkheid van de openbare instanties. Men moet er rekening mee houden dat de structuur van ons onderwijs, vooral van het M. O., betrekkelijk ingewikkeld was (en trouwens nog is) :

I. — Middelbare scholen van Hogere Graad

- 1. Koninklijke Athenea.
- 2. Gemeentelijke Colleges met staatssubsidies.
- 3. Gepatroneerde bisschoppelijke Colleges.
- 4. Geheel vrije instellingen, beheerd door :
  - a) religieuzen : 1. episcopaat;
  - 2. Jezuiten;
  - 3. andere congregaties.
- b) leken : particulieren.

II. — Middelbare scholen van Lagere Graad

- 1. Rijksmiddelbare Scholen.
- 2. Gemeentelijke Middelbare Scholen :
  - a) met staatssubsidies;
  - b) zonder staatssubsidies.
- 3. Gepatroneerde bisschoppelijke scholen.
- 4. Geheel vrije instellingen, ingedeeld als hierboven.

Het Normaalonderwijs kwam in de officiële rapporten evenals bij de discussies meestal te berde bij het L. O., aangezien het geregeld was in 1842, door de wet op het L. O.

Zoals men ziet was dit — de bestaande toestanden in acht genomen — zeer verrekend. Het grote verschil met het Hollands regime school natuurlijk in het bestaan van geheel vrije instellingen, die gans buiten de wet vielen, en in de ruime gemeentelijke interventie door middel van het administratief bureau ingesteld bij iedere regeringsschool (99).

---

(99) In de ogen der tijdgenoten was een zekere locale autonomie een noodzakelijke waarborg tegen te verregaande staatsinmenging, waarvan de Franse en Hollandse Tijd een wrange herinnering hadden nagelaten. Uit de debatten was de vrees van vele liberalen gebleken voor absolute regeringscentralisatie. Een decennium later was hun houding dienaangaande nog precies dezelfde : „L'enseignement de l'État ne peut vivre prospère qu'à la condition de ne jamais heurter l'esprit des localités dans lesquelles il s'établit.” (A. ADNET : *Histoire du parlement belge*, 1862, p. 94.)

V. — MOEILIJKHEDEN BIJ DE UITVOERING VAN DE WET (1850-'55)

De toegeving die de liberalen gedaan hadden door het godsdienstondericht als verplicht vak in de wet op te nemen, hetzij ze aan een oprechte drang naar gematigdheid beantwoordde, hetzij ze noodgedwongen is geschied om de wet gestemd te krijgen, en omdat het ook de wens van de Koning was, hetzij ze uit berekening is gebeurd om de oppositie te verlammen, heeft de uitvoering van de wet voor grote moeilijkheden geplaatst.

Alles ging nu immers afhangen van de houding die de clerus zou aannemen, en deze houding was in juni 1850 absoluut niet duidelijk. Nog vóór de Kamerdiscussies begonnen waren, had het episcopaat scherp stelling genomen tegen het project Rogier (100), en ook tijdens de debatten was het zeer actief geweest (101). H. De Brouckère, die in die dagen België bij de Hl. Stoel vertegenwoordigde, getuigde trouwens dat ook Pius IX met grote aandacht de besprekingen in het Belgisch Parlement volgde en zijn ongenoegen over het regeringsproject had uitgesproken (102).

Zulks bleef natuurlijk niet zonder weerslag in de liberale pers, en anderzijds hadden de katholieke politici — door de houding van de hoogste geestelijke instanties gesterkt — een intense petitiebeweging tegen het wetsvoorstel ingezet (103).

In deze atmosfeer van wederzijds wantrouwen was de medewerking van de clerus aan het nieuw georganiseerde staatsonderwijs wel zeer problematisch.

---

(100) Sterckx aan Rogier, 1 maart 1850. (SIMON, A. : *op. cit.*, d. I, p. 474.)

(101) Mgr Malou (Brugge) had zich in een anonieme brochure (*Les vices radicaux du projet de loi sur l'enseignement moyen*, Gand, 1850) fel tegen het ontwerp gekant. Sterckx had veel overredingskracht moeten aanwenden om zijn bisschoppen tot gematigdheid te bewegen, nadat ze eerst een nadrukkelijk collectief protest hadden willen opstellen. (Van Bommel aan Sterckx, 3 maart; Malou aan Sterckx, 26 maart; Delebecque aan Sterckx, 4 april; Labis aan Sterckx, 5 april.) (SIMON, A. : *op. cit.*, d. I, p. 474.)

(102) SIMON, A. : *op. cit.*, d. I, p. 479.

(103) Op 15 april 1850 besliste de Kamer dat deze petitie's in de *Annales parlementaires* zouden verschijnen (HYMANS, L. : *H. P.*, d. II, p. 857/1.)

Dat de clerus, niettegenstaande het gegeven ordewoord, toch niet geheel buiten deze petitiebeweging stond, blijkt uit de bekentenis van Sterckx : „On se félicite que le clergé n'ait pas pris une part trop visible au mouvement pétitionnaire.” (Sterckx aan Malou, 13 april 1850.) (SIMON, A. : *op. cit.*, d. I, p. 476, voetnoot 4.)

Tegenover de zeer gematigde toon waarop Rogier zijn project verdedigd had : „Het is uit eerbied voor de onafhankelijkheid van de clerus dat art. 8 is opgesteld”, stond immers de radicale taal van een Delfosse, die meende dat men desnoods het godsdienst-onderwijs aan de athenea zou kunnen missen (104), en vooral van een Devaux, die geenszins bereid was voor de medewerking van de clerus een te hoge prijs te betalen : „Il ne faut pas s’effrayer d’un refus.” (105)

Dit situeert buitengewoon treffend welke genuanceerde tendensen er op dat ogenblik in de liberale rangen heersten, en tevens hoe ontzaglijk moeilijk de taak was waarvoor de wetgeving geplaatst stond : de grondwettelijke vrijheden van een modern democratisch staatsbestel te harmoniëren met eeuwenoude kerkelijke instellingen, principes en dogmatische prerogatieven.

Na de eindstemming in de Kamer (4 mei 1850) bleek een breuk met het episcopaat onvermijdelijk (106). De bisschoppen stuurden een verzoekschrift aan de Senaat (14 mei) en aan de Koning (17 mei) om de tekst van het Kamerontwerp grondig in katholieke zin te amenderen (107).

Ook de encycieliek van Pius IX, over de gevaren die het katholicisme in België bedreigden (20 mei 1850), al was ze zeer algemeen en buitengewoon vaag, werd geïnterpreteerd als een veroordeling van de wet (108) en, in de ruimste zin, van de ganse regeringspolitiek.

---

(104) Omdat de athenea geen internaten waren en de kinderen dus onder het ouderlijk toezicht bleven. (HYMANS, L. : *H. P.*, d. II, p. 859/1, Kamerzitting van 17 april.)

(105) On aura ou l'on n'aura pas le concours du clergé. Il ne faut rien faire pour provoquer un refus; il faut faire tout ce qui est raisonnable et digne pour obtenir ce concours, mais il ne faut pas s'effrayer d'un refus..."

„Le clergé se dira que refuser à exercer sur ces hommes (qui continueront à sortir des écoles de l'État), sur cette partie si importante de la société future une action qu'il croit si puissante, ce serait à la fois une mauvaise action et un mauvais calcul.” (Kamer, 24 april.) (HYMANS, L. : *H. P.*, d. II, p. 864/1.)

(106) Sterckx achtte de wet onaanvaardbaar omdat :

- 1° Het bisschoppelijk gezag miskend was;
- 2° De regering de godsdienstleraars benoemde;
- 3° Een leek godsdienstonderricht kon geven, bij ontstentenis van een priester;
- 4° Het principe van meerdere godsdiensten in éénzelfde school aanvaard was.
- 5° Geen afdoende kerkelijke inspectie was ingesteld;
- 6° Geen waarborgen voor de schoolboeken bestonden;
- 7° Geen algemeen godsdienstige opvoeding vermeld was.

(Brief van 9 mei 1850 aan nuntius di San Marzano.) (SIMON, A. : *op. cit.*, d. I, p. 483.)

(107) SIMON, A. : *loc. cit.*

(108) AUBERT, R. : *Le pontificat de Pie IX*, p. 169; *Belgique et Vatican*, d. I, p. L; SIMON, A. : *Le cardinal Sterckx*, d. I, p. 485. Kardinaal Antonelli zei dat met de uitdrukking „les périls qui menacent chez elle (l'illustre nation des Belges) la religion catholique”, de wet op het M. O. bedoeld was.

De pauselijke uitspraak geraakte in België bekend nog tijdens de onderwijsdebatten zelf, en weinige dagen vóór de wetgevende verkiezingen van 11 juni 1850. Hierbij verloren de liberalen enige stemmen (109), en hun onderwijspolitiek die — naar thans voor iedereen duidelijk bleek — tot een breuk met de clerus had geleid, was daaraan zeker niet vreemd (110).

De positie van het ministerie Rogier-Frère zou er daarenboven in de komende maanden zeker niet op verbeteren :

- in november 1850 leidde de bespreking van het wetsvoorstel op de weldadigheid (Dumortier) tot een haast aan het onderwijs identisch conflict. Ook hier immers streefden de liberalen de secularisatie na van een instelling die eeuwenlang door de clerus gemonopoliseerd was geweest (111).
- in februari 1851 hernamen de discussies om het M. O. naar aanleiding van een incident te Antwerpen, waar een overeenkomst met de clerus voor het godsdienstondericht aan het Atheneum, voorlopig nog onmogelijk was gebleken.
- Op 17 mei 1851, naar aanleiding van de verwerping van het wetsontwerp inzake de erfenisrechten, gaf het kabinet ontslag (112). Omdat geen ander ministerie kon gevormd worden, bleef het oude evenwel tijdelijk nog in voege. Niet voor lang echter en zeer wankelbaar, want toen op 16, 17 en 18 juli 1851 het godsdienstondericht in het M. O. alweer de struikelblok voor de regering bleek, tekende zich een felle katholieke oppositie af tegenover de liberale onmacht om met de clerus tot een overeenkomst te geraken, en vooral tegenover hun steeds duidelijker naar voren tredende intenties om enerzijds de catechismusles dan maar door leken te doen geven (113) en anderzijds alle godsdiensten in het Rijksonderwijs op een zelfde lijn te plaatsen (114).

---

(109) DISCAILLES, E. : *Ch. Rogier*. Brux., 1893-'95, d. III, p. 340.

(110) Aldus de tijdgenoten zelf : Rogier op 15 november 1850 in de Kamer (HYMANS, L. : *H. P.*, d. III, p. 49/2) en A. ADNET in 1862 (*Histoire du parlement belge*, p. 155).

(111) Orts op 28 november 1850 in de Kamer : „... la charité, pour être utile dans les conditions sociales actuelles, doit être sécularisée, laïque par excellence.” (HYMANS, L. : *H. P.*, d. III, p. 16/1.)

(112) *Annales parl.*, Chambre, 1850-'51, p. 1377.

(113) Cf. Rogier op 16 juli 1850 (HYMANS, L. : *H. P.*, III, p. 44/1).

(114) Idem op 17 juli (HYMANS, L. : *H. P.*, III, p. 45/1).

Het M. O., samen met de financiële moeilijkheden die nog een erfenis waren van de crisisjaren 1845-'50, is aldus de rechtstreekse oorzaak geweest van de nieuwe liberale nederlaag bij de gedeeltelijke Kamerhernieuwing van 8 juni 1852 en van de definitieve terugtrekking van het ministerie Rogier-Frère (31 oktober 1852).

Het kabinet waarin Piercot, burgemeester van Luik en liberaal van de oudere generatie (geb. in 1797), de plaats innam die Rogier sinds 1847 bekleed had, was eveneens liberaal, doch gaf blijken van een uiterste gematigdheid (115). Op onderwijsgebied was de goedkeuring van de „Conventie van Antwerpen” de uitdrukking van die neiging naar toegevingen.

Deze Conventie, bekrachtigd in 1854, was slechts een lokale overeenkomst voor de regeling van het godsdienstonderwijs aan het Atheneum, gesloten tussen het gemeentebestuur (116) en de aartsbisschop. Sinds de officiële besprekingen, aangevat na de publicatie van de wet, om een algemene medewerking van de clerus te bekomen voor gans het M. O., in mei 1851 waren afgebroken en de zaak gedurende twee jaar praktisch geen stap gevorderd was, bleek de enige uitkomst inderdaad nog slechts te zoeken in particuliere akkoorden voor iedere M. O.-instelling afzonderlijk. Ook dit is verre van gemakkelijk geweest, en over de tot standkoming van de Antwerpse Conventie, die de regering Piercot als type voor het gehele land wilde veralgemeend zien, zou alleen reeds een lijvige verhandeling te schrijven zijn (117). De belangrijkste moeilijkheden die uit de weg dienden geruimd waren :

1. Het godsdienstonderricht der dissidente, dwz niet Rooms-katholieke leerlingen.
2. De homogeniteit van het lerarencorps : zal de clerus waarborgen hebben betreffende de religiositeit van iedere leraar afzonderlijk?

---

(115) Vb. : rede van H. De Brouckère (minister van Buitenlandse Zaken) op 3 november 1852 : „Le ministère est disposé à toute conciliation raisonnable”. (A. P., Cham., 1853-'53, p. 33.)

Zo eveneens Piercot, die op 13 december 1852 zegde bezielde te zijn met „les intentions les plus conciliantes en matière d'enseignement”. (A. P., Cham., p. 317.)

(116) Burgemeester was de zoetwater-liberaal Loos. Hij was tevens Kamerlid en had de wet in decentraliserende zin geamendeerd. In september 1853 werd een project tot overeenkomst door het administratief bureau van het atheneum opgesteld, door Loos goedgekeurd en aan Sterckx voorgelegd.

(117) Cf. de uitvoerige uiteenzetting van het bisschoppelijke standpunt bij A. SIMON (op. cit., d. I, pp. 502-538), en de liberale stellingname bij ADNET, A. : *Histoire du Parlement belge*, pp. 100-175.

Nadat een eerste, zeer tegemoetkomende nota van Piercot aan Sterckx (15 februari 1853) door de aartsbisschop was van de hand gewezen als biedende onvoldoende waarborgen (118), en nadat de geheime besprekingen tussen de eerste minister en het episcopaat (2 april 1853) tot geen uitkomst hadden geleid (119), gaf het Antwerps voorstel (september 1853) een beslissende wending aan de onderhandelingen. Sterckx was onmiddellijk zeer met dit project ingenomen omdat het o. m. bepaalde :

- 1° Alleen de R. K. priester zou uitgenodigd worden om godsdienstonderricht te verstrekken;
- 2° De homogeniteit van het lerarencorps was verzekerd door advies van de clerus inzake de benoemingen (120).

De aartsbisschop wenste deze Conventie door een K. B. bekrachtigd te zien, doch Piercot had, voornamelijk wegens het eerste punt, constitutionele bezwaren. Toen de minister uiteindelijk voor Antwerpen op de gehele lijn toegaf (18 december 1853), bleken verscheidene bisschoppen voor hun gebied echter nog veel verder te willen gaan en was een breuk alweer dreigend (121). Dank zij de bemiddeling van de koning, de apostolische nuntius (Gonella) en de primaat, verzoende het ganse episcopaat in haar vergadering van 13 februari 1854 zich tenslotte met de Conventie van Antwerpen (122), en met het voorstel De Brouckère waarbij deze Conventie, goedgekeurd bij K. B., aan alle gemeenten zou voorgehouden worden ter navolging, zonder het recht ze te wijzigen (123).

Na vier jaar wantrouwige en gespannen onderhandelingen was dus een oplossing gevonden, of juist was de weg daartoe opnieuw opengesteld. Alles ging nu immers afhangen van de houding van de gemeentebesturen elk afzonderlijk.

Op 14 februari 1854, dus daags na de bisschoppelijke vergadering, greep een zeer geanimeerd Kamerdebat plaats, waarop Th. Verhaegen een openlijke blaam op de regering wierp „d'abandonner des

---

(118) SIMON, A. : *op. cit.*, d. I, p. 505.

(119) *Ibidem*, p. 508.

(120) *Ibidem*, p. 511 (met verwijzing naar het aartsbisschoppelijk archief).

(121) De bisschoppen van Brugge (Malou) en Doornik (Labis) achtten een bekrachtiging bij K. B. onvoldoende en vreesden dat de mogelijkheid vrijstelling van het godsdienstonderricht te bekomen in feite dit onderwijs kon doen ophouden te bestaan. (SIMON, A. : *op. cit.*, d. I, p. 517.)

(122) *Ibidem*, p. 529-531.

(123) Correspondentie van de regering met de aartsbisschop; litt. D, *Annales parlementaires*, 1853-'54, p. 709.

matières si délicates à l'appréciation des conseils communaux" (124) en andermaal achterdochtig aandrang op publicatie van alle officiële documenten die tot de Conventie hadden geleid.

Frère-Orban stond hem in zijn aanval op de al te gematigde houding van de regering krachtig terzijde, doch toen de dagorde ter stemming kwam waarbij de Kamer de door de regering gevolgde handelwijze goedkeuren zou (125), bleken slechts 7 leden deze extreme liberale kritiek te steunen (126).

De Conventie van Antwerpen, waarvoor Sterckx zich zozeer had ingespannen, was voor hem dus niet alleen een godsdienstig, doch eveneens een voornaam politiek sukses, gezien de verdeeldheid die ze in de liberale rangen veroorzaakt had. Precies zoals na 1842 voor het L. O. was gebeurd, zou men al heel vlug na 1854 merken dat deze minieme, doch uiterst kombatieve minderheid de gematigde liberalen op sleeptouw nam. Van 22 tot 25 november 1854, bij de adresopstelling, gebruikten deze extreme liberalen opnieuw de conventie om het kabinet aan te vallen (127). Minister Piercot betreurde dat de liberale pers sinds drie maanden met buitengewone felheid zijn regering aanviel, en deelde mede dat de clerus reeds zijn medewerking had aangeboden voor 4 athenea van de 10, en voor 32 middelbare scholen van de 50 (128).

Weer bleek in dit Kamerdebat de diepe liberale verdeeldheid en tevens hoe de kleine progressistische kern van liberalen bestendig zijn aanhang vergrootte ten koste van de doctrinaires.

P. Devaux schetste zeer betekenisvol het ontstaan van de liberale oppositie tegen de conventie : aanvankelijk vonden allen haar goed „à l'exception d'un seul, M. Verhaegen, qui a trouvé la convention inconstitutionnelle. C'est à tel point que très peu de jours avant la discussion (14 febr.), il pensait qu'il pourrait arriver que la convention

---

(124) HYMANS, L. : *H. P.*, d. III, p. 220/2.

(125) In november 1854 debatteerde de Kamer of deze stemming ook de goedkeuring der Conventie zelf impliceerde. Dit werd o. m. bestreden door Verhaegen, Orts, Frère-Orban. (HYMANS, L. : *H. P.*, d. III, pp. 256-259.)

(126) De dagorde werd gestemd met 86 tegen 7 stemmen, op 14 februari 1854. De tegenstemmers waren : Th. Verhaegen, Frère-Orban, Anspach, de Bronckaert, Allard, de Pitteurs en Lesoinne. (HYMANS, L. : *H. P.*, d. III, p. 220/2.)

(127) FRÈRE-ORBAN : „La Convention d'Anvers a été un déplorable avortement. Elle a échoué, d'un côté, par les prétentions du clergé, de l'autre, par la résistance des conseils communaux." (Kamer, 22 november 1854.) (HYMANS, L. : *H. P.*, d. III, p. 254/1.)

TH. VERHAEGEN : „... il n'y a plus de doute sur les tendances du ministère; il est aux genoux de l'épiscopat." (Kamer, 23 november 1854.) (HYMANS, L. : *H. P.*, d. III, p. 256/2.)

(128) Kamer, 22 november 1854 (HYMANS, L. : *H. P.*, III, 255/1.)

n'eût qu'un seul adversaire dans cette chambre" (129). Wanneer Frère-Orban op 25 november 1854 een amendement op het project tot adres indiende, waarin de nadruk werd gelegd op de scrupuleuze eerbiediging van de rechten en bevoegdheden van de gemeenten zowel als van de grondwettelijke principes en de gewetensvrijheid, werd deze allusie op de conventie verworpen met 81 tegen 12 stemmen bij 3 onthoudingen (130). Dit is schijnbaar nog een grote meerderheid, doch op enkele maanden tijds was de kleine liberale oppositie niettemin verdubbeld. Op 2 maart 1855 nam het ministerie ontslag, gezien de verdeeldheid in eigen rangen (131).

Vooraf na de nieuwe liberale verkiezingsnederlaag van juni 1854 zag men geleidelijk het hele liberalisme zich tegen de zo moeilijk verkregen conventie keren. Deze evolutie is mede te verklaren omdat enerzijds verscheidene liberale gemeentebesturen de conventie verworpen hadden als onverenigbaar met hun prerogatieven (132), en anderzijds omdat de clerus als voorwaarde voor zijn intrede in een Rijksmiddelbare school of Atheneum vaak de afzetting van zekere leraars eiste (133).

Het feit dat de liberale regeringen (eerst Rogier, daarna Piercot) spijs eindelijk onderhandelingen, tot geen algemeen basisakkoord met het episcopaat zijn gekomen, heeft het probleem van het M. O. bestendig van tijdelijk incident tot een permanent wrijvingsvlak. Daardoor is de politco-religieuze atmosfeer na 1850 in ernstige mate vergiftigd geworden en zijn

1° de liberalen, wederom in verschillende nuances verdeeld, de weg van het radicalisme opgedreven niet alleen voor het M. O., doch evenzeer voor het L. O. en het H. O.

---

(129) Kamer, 25 november 1854 (HYMANS, L. : *H. P.*, III, 259/1.)

(130) De 12 voorstanders van het amendement Frère waren : Frère-Orban, Goblet, Lejeune, Lesoinne, Prévinaire, Thiéfry, Verhaegen, Allard, Anspach, Closset, David, de Bronckart. De drie onthouders : Orts, Pierre en Tesch. (*Ann. parl.*, Cham., 1854-'55, p. 158/2 en 159/1.)

(131) Op 26 maart werd het ontslag bevestigd (HYMANS, L. : *H. P.*, d. III, p. 284/2). Einde april was De Decker met zijn regeringsprogramma klaar.

(132) Cf. de rede van Frère-Orban, op 22 november 1854 in de Kamer. (HYMANS, L. : *H. P.*, d. III, p. 254/2.)

(133) Zoals aan het atheneum te Brussel was gebeurd met Altmeyer, wiens werken op de index geplaatst werden. (Uitleg van minister Piercot op 23 november 1854 in de Kamer.) (HYMANS, L. : *H. P.*, d. III, p. 256/1.)

Eveneens zeer interessant Kamerdebat op 12-13 februari 1856. (HYMANS, L. : *H. P.*, III, pp. 341-343.)

2° de katholieken de dwingende noodzaak gaan inzien het godsdienstondericht, althans voor het M. O., te verzekeren in talrijke geheel vrije colleges.

Voorals bisschop Malou toonde zich voorstander van de krachtige uitbouw van een eigen katholieke onderwijsorganisatie, onafhankelijk van regeringsinmenging en gemeentelijke instanties (134).

Wat na 1850 voor het M. O. gebeurde, is uit die gezichtshoek bekeken, slechts een voorspel van wat na 1879 voor het L. O. zou geschieden : officieel en vrij onderwijs gaan eigen, uiteenlopende wegen op, de schooloorlog tegemoet.

---

(134) SIMON, A. : *op. cit.*, d. I, p. 535.

VI. — DE BESLISSENDE STELLINGNAME

VAN 1856

Onder het beleid van P. De Decker (vanaf april 1855) namen de onderwijsdebatten, vooral deze over de universitaire kwestie, een vooraanstaande plaats in. Wat het M. O. en de Conventie betreft mag men zeggen dat in 1856 de eindstrijd is gestreden, en dat ze voor verschillende decennia van het politieke toneel verdwenen. Toen inderdaad het ministerie op 12 en 13 febr. 1856, naar aanleiding van het onderwijsbudget, door de in oppositie herenigde liberalen werd aangevallen (135), leidde het debat tot het beroeren van de kern van de zaak en tot een stellingname die tot op de huidige dag nagenoeg onveranderd is gebleven.

Het was langs liberale zijde Delfosse die de principenstrijd inzette door te reageren tegen een opinie in de Senaat naar voren gebracht „d'après laquelle la convention d'Anvers serait venue combler une lacune de la loi sur l'enseignement moyen". Vervolgens bracht hij het liberale hoofdargument te berde : de conventie zou ongrondwettelijk zijn moest ze voor gevolg hebben „d'imprimer une tendance catholique" op gans het M. O. of op gelijk welk literair of wetenschappelijk vak, godsdienst uitgezonderd (136).

Frère-Orban als volgende spreker van de oppositie toonde zich vóór alles de politicus, door rechtstreeks De Decker aan te vallen, hem aan zijn verzet tegen de wet van 1850 te herinneren, en naar zijn intenties als minister te vragen. Wanneer De Decker verklaarde dat zijn voormalige oppositie vooral gericht was tegen het voornemen godsdienstonderwijs te doen geven door lekenleraars, dwz. door de Staat (137) en dat de Conventie van Antwerpen het voornaamste bezwaar tegen de wet had weggenomen, besloot Frère-Orban hieruit ten onrechte : „Que l'opposition faite à la loi n'avait rien de bien

---

(135) Interpellatie van A. Vandenpeereboom over het feit dat de regering te Veurne geweigerd had de kandidaten voor de administratieve raad van de middelbare school te benoemen, omdat ze waren voorgesteld door een gemeenteraad die de conventie niet toepaste. De Decker rechtvaardigde zekere druk om artikel 8 (godsdienstondericht) van de wet van 1850 te doen uitvoeren. (HYMANS, L. : *H. P.*, III, p. 341/2.)

(136) Kamer, 12 februari 1856. (HYMANS, L. : *H. P.*, III, 341/2.)

(137) Sterckx, in zijn brief van 8 januari 1851 aan minister Rogier, had scherp de eventualiteit verworpen godsdienstondericht door leken te doen geven, „ce qui expose le gouvernement à se faire condamner comme hérésiaque dans la personne de ses professeurs". (A. ADNET : *op. cit.*, p. 97.)

sérieux" (138). Hiermee gaf de liberale voorman blijk van een grote onderschatting van het belang dat de R. katholieken hechten aan een orthodoxe R. K. „opvoeding", wat veel ruimer is dan een louter „godsdienstonderricht". Dit bleek al dadelijk uit een tussenkomst van de Mérode, die de Conventie aldus interpreteerde : „Quand on adopte pour un collègue la Convention d'Anvers et par conséquent l'intervention sérieuse du clergé catholique, on veut que l'enseignement y soit donné dans un sens catholique." (139)

Wanneer Delfosse dit verwierp omdat het, in strijd met de Grondwet, de R. K. eredienst tot staatsgodsdienst zou proclameren, bereikte het debat zijn hoogtepunt. Onder de katholieken namen toen de meest gezaghebbende sprekers inzake onderwijsaangelegenheden het woord : de Theux en A. Dechamps. Vooral deze laatste, door zijn broer, Mgr Victor Dechamps (140) voorgelicht in de verdediging der Roomse doctrine, toonde zich een groot redenaar met scherp theoretisch inzicht. In die gedenkwaardige zitting van 12 februari 1856 beklemtoonde hij voor het eerst in het parlement met dergelijke nadruk, dat het staatsonderwijs tegenover de R. K. godsdienst niet neutraal kon blijven, omdat in dat geval „État ne serait pas neutre, il ne serait pas impartial, il prendrait parti pour le culte de l'indifférence en matière religieuse, il serait partial en faveur d'un rationalisme antichrétien" (141).

Hiermee was het probleem gesteld met een onontkoombare scherpte, maar ook met een schrijnende onoplosbaarheid ten overstaan van de Grondwet en de gewetensvrijheid van gelovigen zowel als van ongelovigen.

Tot op onze dagen is deze kwestie nagenoeg dezelfde gebleven (142), want het standpunt van Dechamps is dat van alle orthodox R. katholieken geworden (143). Wanneer Frère-Orban

---

(138) HYMANS, L. : *H. P.*, d. III, p. 341/2.

(139) *Annales parlementaires*, Chambre, 1855-'56, p. 566.

(140) Victor Dechamps bekleedde een leidende positie in geestelijke kringen. Hij werd tot bisschop van Namen gewijd in 1865, en was primaat van België van 1868 tot 1883. Hij was de rechtstreekse opvolger van E. Sterckx, doch was veel minder verzoeningsgezind dan deze laatste. (cf. SIMON, A. : *op. cit.*, d. I, p. 607.)

(141) Kamer, 12 februari 1856. (HYMANS, L. : *H. P.*, III, 342/1 en *Annales parl.*, Cham., 1855-'56, p. 567.)

(142) Cf. DU BUS DE WARNAFFE : *L'école libre*, 1932 (?), pp. 45-50.

(143) A. Dechamps, die in deze jaren ook als publicist zeer bedrijvig was (o. m. in de *Revue générale*) bestreed de onderwijsprincipes van het liberalisme in de dagbladen *L'Émancipation* en *Le Journal de Bruxelles*. Deze artikelen (*Lettres sur l'instruction publique; Réponse à M. Frère-Orban et à M. Verhaegen*) werden apart als brochure uitgegeven in 1856. (Brux., 185 p., in-8°.)

daarentegen het voorbeeld van de Verenigde Staten inriep ten voordele van „l'affranchissement de l'enseignement de l'État de toute influence dogmatique” (144), repliceerde de Theux met een profetische waarschuwing dat de liberalen, door de Conventie te willen verwerpen en de medewerking van de clerus aan het staatsonderwijs te doen ophouden, een strijd op leven en dood zouden ontketenen tussen de vrije en de officiële instellingen (145).

Dit is merkwaardiger wijze voor vele jaren het laatste grote debat geweest dat de Kamer over de Conventie en zelfs over het ganse probleem van het godsdienstonderwijs in de middelbare scholen, gehouden heeft. Weliswaar zal gedurende het dertien jaar lange liberale regeringsbeleid (1857-1870) nog terloops gediscussieerd worden — naar aanleiding van de adresopstelling en bij de bespreking van het staatsonderwijs en de interventie van de regering, doch zo goed als nooit meer over het godsdienstonderricht. De progressistische liberalen hadden daarmee geenszins aan hun ideaal verzaakt, ttz. geen dogmatisch godsdienstonderricht in de openbare school toe te laten (146), doch hun streven na 1857 is er veeleer op gericht de particuliere conventies op lokaal plan te bestrijken, dan nodeloze principiële discussies uit te lokken die de liberale eendracht in het parlement slechts konden schaden. Alle aandacht gaan ze daarentegen nu richten op een mogelijke herziening van de wet op het L. O. Principieel was het probleem van de interventie van de clerus ten titel van gezag immers hetzelfde voor beide graden van onderwijs. Wettelijk was er alleen dit verschil, dat het in het M. O. was ingevoerd langs administratieve weg, namelijk door tussenkomst der gemeentebesturen, terwijl de interventie van de clerus in het L. O. geheel geregeld was bij organieke wet.

Aangezien nu deze laatste unaniem gestemd was, zou er stellig moeilijk aan te tornen vallen zonder een storm te ontketenen. Deze omstandigheden verklaren waarom de discussies over de kerkelijke inmenging in de officiële middelbare scholen, na meer dan tien jaren uit de meest beslissende periode van onze 19de-eeuwse parlementaire geschiedenis geanimeerd te hebben, zo plotseling

---

(144) In zijn *Lettres...* van 1856 betwist A. Dechamps dat het onderwijs in de U. S. A. niet op de godsdienst zou gebaseerd zijn (p. 28 seq.).

(145) Kamer, 13 februari 1856 (HYMANS, L. : *H. P.*, d. III, p. 342/2.)

(146) Hun stelling : godsdienstonderricht in de kerk en universele moraal in de school, leidde tot de slogan „le prêtre hors de l'école”, die al heel spoedig zowel voor het L. O. als voor het M. O. gold. (Cf. het katholieke verweerschrift van ED. DUCPÉTAUX : *Le prêtre hors de l'école*, Brux., 1865.)

van het politiek toneel verdwenen, terwijl anderzijds het grote conflict van 1879 ahw. gedetermineerd vooraf bestond en jarenlang als een donderwolk boven het parlement heeft gehangen.

Wat nu de plaatselijke overeenkomsten met de clerus betreft, verklaarde minister De Decker op 20 november 1856 in de Kamer, dat voorlopig de Conventie van Antwerpen aanvaard was geworden door :

- 4 athenea op 10
- 27 rijksmiddelbare scholen op 50
- 6 gemeentelijke colleges op 15 (147).

In totaal zijn dit 37 instellingen, dwz. dat er op precies twee jaar tijds nog slechts één enkel was bijgekomen (148), en dat meer dan de helft der officiële instellingen met de clerus op voet van oorlog leefde.

Tegenover de optimistische visie van aartsbisschop Sterckx, die in 1859 meende dat de conventie toegepast werd in 62 van de 96 instellingen (149), hoorde men minister Rogier in dat zelfde jaar het requisitoir uitspreken : „ ... elle (la convention) peut être considérée à peu près comme une lettre morte.” (150)

Dit bewijst wel afdoende dat de katholiek-liberale stellingname tegenover de conventie na het fameuze Kamerdebat van 12-13 februari 1856 geenszins veranderd was. Het liberale verzet tegen de inmenging van het kerkelijk gezag in het M. O. van overheidswege en tegen de ongrondwettelijkheid van een geheel Rooms staatsonderwijs, had echter een uitlaatklep gevonden in het systeem der particuliere conventies, afhankelijk van de samenstelling der verschillende gemeentebesturen elk afzonderlijk.

---

(147) HYMANS, L. : *H. P.*, d. III, p. 391/1.

(148) Cf. de verklaring van minister Piercot op 22 november 1854 : 36 M. O.-instellingen hadden toen reeds de conventie aanvaard.

(149) SIMON, A. : *op. cit.*, d. I, p. 537. De aartsbisschop had zelf aan de polemieken deelgenomen door de publicatie van een (anonieme) brochure, waarin de Conventie werd voorgesteld als een noodzakelijke en heilzame aanvulling van de wet van juni 1850 (*La Convention d'Anvers, considérée dans son origine, son but ou essence, ses succès*. Antwerpen, Van Dieren, 1859.)

Men vergelijkte anderzijds het pamflet van de Brusselse progressist en liberaal, Louis Defré (in 1858 na de dood van Anspach voor de Kamer verkozen) : *De la Convention d'Anvers* (Brux., 1854, verschenen onder de schuilnaam „Joseph Boniface”). Hierin wordt de Conventie uit hoofde van ongrondwettelijkheid op gelijke voet met de wet van 1842 bestreden. Cf. ook A. ADNET, die haar bestempelt als „une abdication véritable du pouvoir public” (*op. cit.*, p. 169).

(150) Kamer, 20 jan. 1859. (*Annales parl.*, Cham., 1858-'59, p. 361.)

Indien het M. O. hiermee tijdelijk ophield een faktor te zijn in het Belgisch politiek leven op parlementair plan, is nochtans het tegendeel waar voor het gemeentelijk politiek plan. Tevens mag men nooit uit het oog verliezen dat het politico-religieus conflict van 1879 dat men „schoolstrijd” of zelfs „schooloorlog” is gaan heten, en dat in de allereerste plaats de tegenstelling om het lager onderwijs bedroeg, niet denkbaar is zonder de wrijvingen, sinds 1845, om de regeling van het godsdienstonderricht aan de Athenea, Rijksmiddelbare scholen en Gemeentelijke Colleges. Dit kwasi filosofisch-theologisch conflict is een precedent geweest van onmiskkenbare betekenis en weerslag op het L. O., zowel als men evenzeer de wet van 1835 op het H. O. zou moeten inroepen als precedent voor de wettelijke organisatie van een lager- én een middelbaar onderwijs door de Staat, en dus als een interpretatie van het zozeer betwiste artikel 17 van de Grondwet.

Het feit dat de meeste hedendaagse auteurs en publicisten over de schoolkwestie hun studie eng gericht houden, speciaal op het L. O., en dan nog vooral op het grote conflict van 1879-'84 (151), doet hen meestal het eminente belang van de politieke tegenstellingen om het H. O. en vooral van de godsdienst-controversies om het M. O. en de weerslag daarvan op het L. O., onderschatten, of zelfs totaal verwaarlozen. Tot ca 1857 echter was de problematiek inzake lager-, middelbaar- en hoger onderwijs nauw verstrengeld. Pas met het nieuw liberaal ministerie van 1857 werd het L. O. in de ganse onderwijspolitiek zozeer dominerend, dat het H. O. en zelfs het M. O. nog slechts zelden tot enig geanimeerd debat aanleiding gaven.

Alle ideologische tegenstellingen die in de eerste decennia na 1830 gerezen waren precies om deze beide graden van hoger onderwijs, namelijk de suppletieve rol van de Staat, de regerings-inmenging, de interventie van de clerus ten titel van gezag, enz. hebben zich na 1857 verplaatst naar het onderwijs van de lagere graad waaraan de liberalen een geweldige uitbreiding zijn gaan geven, o. m. onder inspiratie van de vrijmetselarij.

---

(151) Ten titel van voorbeeld : VERHAEGEN, P. : *La lutte scolaire en Belgique* (Gand, 1905); SLUYS, A. : *La question scolaire et les partis politiques. L'Église et l'école* (Ixelles, 1926); CNUDE, P. : *Histoire de l'enseignement primaire en Belgique* (Gand, 1930); DU BUS DE WARNAFFE, CH. : *L'école libre* (Louvain, 1932) (?); VAN LAAR, A. : *Geschiedenis van het openbaar onderwijs te Antwerpen sedert 1872* (Antw., 1939, 3 dln).

Een tweede vaststelling van meer methodologische aard is dat men in deze onderwijsdebatten van de tweede helft der eeuw meer en meer argumenten gaat gebruiken geput uit buitenlandse toestanden en wetgevingen. Dit is vooral treffend bij de twee meest gezaghebbende sprekers terzake, namelijk Adolphe Dechamps en Frère-Orban (152). Weliswaar heeft men bij het opstellen van wetteksten al wel tevoren beroep gedaan op de wetgeving van vreemde landen :

- vb. Dams, op het Nationaal Congres, om zijn systeem van staatsinmenging te verdedigen (153).
- De regeringscommissie van 1833 om het belang van het H. O. te onderstrepen voor een nieuw gevormde staat (154).
- A. Dechamps in zijn inleiding op het onderwijsrapport van 1842 : een waarachtig compendium van Europese schoolwetgeving (155).

Toch is het pas systematisch en beredeneerd vanaf ca 1856-'57 dat de meeste vooraanstaande politici voor hun controversies en ter staving van hun tegenstrijdige stelsels inzake godsdienstonderricht en verplicht onderwijs, zich op andere landen beriepen. Dit streven is volmaakt verklaarbaar als men bedenkt dat practisch gans Europa in de 19de eeuw het toneel was van drukke onderwijsdiscussies (156), waarvan de Pauselijke encyclieken trouwens niets anders dan de weerslag waren. Een synthese van hedendaagse Europese schoolpolitiek zou daarom des te nuttiger zijn omdat de enge nationale

---

(152) In 1856 getuigde Dechamps van zijn grote tegenstrever : „Frère-Orban a dicté à la tribune, le programme politique de la minorité parlementaire en matière d'enseignement public.” (*Lettres sur l'instruction publique*, p. V).

(153) Zitting van 24 december 1830. Dit was echter een uitzonderlijke en gans alleenstaande redevoering (de langst tot dan toe op het Congres gehouden) : niet alleen citeerde hij Xenophoon, Lycurgus en Plato, hij ging zelfs te rade bij Zweden, Zwitserland, Schotland, verschillende Duitse Staten en de grondwet van de Spaanse Cortes van 1820. (cf. HUYTTENS : *op. cit.*, d. I, p. 628 et seq.).

(154) Discussion de la loi sur l'enseignement supérieur du 27 sept. 1835..., p. 54.

(155) Ongetwijfeld is A. Dechamps hiervoor veel verschuldigd aan de uiterst gedocumenteerde studie van Ed. DUCPÉTIAUX : *De l'état de l'instruction primaire et populaire en Belgique, comparé avec celui de l'instruction en Allemagne, en Prusse, en Suisse, en France, en Hollande et aux États-Unis* (Brux., 1838, 2 vol.).

(156) Engeland in 1839, 1843 en 1856.

Frankrijk vooral in 1833, 1844 en 1850.

Het parlement van Frankfurt, de Assemblée constituante de France, de Assemblée constituante romaine en de Federale Raad van Zwitserland in 1848.

Holland in 1856.

Ierland kende schoolstrijd in 1832 en vooral na 1841.

(Cf. A. DECHAMPS : *Lettres sur l'instruction publique*, pp. XI, 31, 58 en 65.)

kaders het historisch blikveld op een kunstmatige wijze beperken en de intense wederzijdse beïnvloeding negeren (157). De organisatie en de strekking van het onderwijs zijn zoals de menselijke maatschappij zelve, moeilijk vatbaar voor een snelle evolutie. Daardoor doen continuïteit in de loop van het tijdsgebeuren en beïnvloeding door algemene ideologische zowel als pedagogische stromingen uit zeer uitgestrekte geografische ruimten er zich gevoelig in gelden. Het onderwijs in zijn drie graden is daarenboven nauw met de sociale en economische structuur van een land verbonden. Wanneer het jaar 1857 zowel voor de geschiedenis van de vakbeweging (158) als van het volksonderwijs in ons land het begin betekenen van een nieuw tijdperk, is dit samentreffen geen loutere toevalligheid. Hoger onderwijs en middelbaar onderwijs, die in de 19de eeuw uitgesproken het voorrecht uitmaakten der begoede standen, verdwenen na 1857-'61 tijdelijk van de politieke programma's om plaats te maken voor het grote en veel ruimere vraagstuk der intellectuele ontvoogding der volksmassa's. Het probleem van het verplicht onderwijs dat vanaf 1860 de geesten meer intens ging bezighouden (159), was zeer nauw verbonden met dat van de kinderarbeid, zowel als de kwestie van het onderwijs voor volwassenen (avond-, middag-, en zondagscholen) slechts een aspect was van de kamp om de morele en materiële lotsverbetering van de arbeiders (160).

De liberale streving om het officiële onderwijs in al zijn vertakkingen te laïciseren heeft tevens deze voorname politieke bijbetekenis gehad, dat het wellicht de meest constante uiting was van het anticlericalisme, en dat dit op zijn beurt de hechtste band

---

(157) Dit heeft in 1844 TH. JUSTE in zijn *Essai sur l'histoire de l'instruction publique en Belgique depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours* klaarblijkelijk beter ingezien dan de meeste auteurs over onderwijsgeschiedenis na hem.

(158) Cf. Prof. Dr J. DHONDT : *Uit de voorgeschiedenis der vakbeweging* (in *Problemen*, Jg 2, juli-aug. 1948, nrs 7-8, p. 420) en R. RESZOHAZY : *Histoire des Mutualités...*

(159) Cf. *Mémoire des loges belges sur l'instruction obligatoire et projet de loi* (1860) (Brux., 1863, 405 p. in-8°). Bij besluit van 25 jan. 1859 legde het hoofd der Belgische vrijmetselarij de kwestie ter bespreking aan alle Belgische loges voor. De Antwerpse loge, in haar project van 1860, wilde zelfs het onderwijs voor volwassenen verplicht maken tot 18 jaar: (*Mémoire des loges...*, op. cit., p. 44.)

(160) Het werk *Les Sociétés ouvrières de Gand* van FR. LAURENT (Gand-Brux., 1877) is zeer betekenisvol opgedragen : „Aux instituteurs et aux institutrices; ils sont les éducateurs de l'humanité; avec leur concours on pourra transformer la condition intellectuelle, morale et matérielle des classes ouvrières.”

Ook A. DECHAMPS in zijn *Lettres sur l'instruction publique* (1871, p. 86 seq.) legt — te recht of ten onrechte — een nauwe band tussen het gelaïciseerde schoolwezen, door de liberalen begunstigd, en de groeiende arbeidersbeweging van die jaren : „Vous semez le vent libéral, vous récoltez la tempête socialiste” (op. cit., p. 95).

vormde tussen de overigens zeer verdeelde liberale progressisten en doctrinaires. Dit anticlericalisme, vooral bij de progressisten, concentreerde zich na 1857 in de allereerste plaats op een herziening van de wet van 1842.

De strijd daaromtrent tussen „l'impaticence progressiste” en „la résistance doctrinaire” (161) enerzijds, en tussen de liberalen in het algemeen en de katholieken anderzijds, beheerste in ruime mate de langste periode van homogeen liberale regering uit onze geschiedenis : november 1857 tot juli 1870.

---

(161) GARSOU, J. : *Frère-Orban de 1857 à 1896*. (Brux., 1946), d. I, p. 9.

PUBLICATIONS DU CENTRE
UITGAVEN VAN HET CENTRUM

- Cahiers 1. Bijdragen 1.
Neuf rapports sur les sources de l'histoire contemporaine de la
Belgique — Negen verslagen betreffende de bronnen van de
Belgische hedendaagse geschiedenis. fr. 45 (abonnés fr. 38)
- Cahiers 2. Bijdragen 2.
A. Simon, Notes sur les archives ecclésiastiques.
fr. 45 (abonnés fr. 38)
- Cahiers 3. Bijdragen 3.
A. Simon, Inventaires d'archives. fr. 45 (abonnés fr. 38)
- Cahiers 4. Bijdragen 4.
A. Vermeersch en H. Wouters, Bijdragen tot de geschiedenis
van de Belgische Pers 1830-1848. fr. 175 (abonnés fr. 150)
- Cahiers 5. Bijdragen 5.
A. Simon, Inventaires d'archives. fr. 55 (abonnés fr. 47)
- Cahiers 6. Bijdragen 6.
J. Leclercq-Paulissen, Contribution à l'histoire de la presse
tournaisienne depuis ses origines jusqu'en 1914.
fr. 80 (abonnés fr. 68)
- Memoires I. Verhandelingen I.
R. Devleeshouwer, Les Belges et le danger de guerre, (1910-1914).
fr. 160 (abonnés fr. 140)